

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1982. — *Die Kirche von Südosten gesehen.*

JANDERUP KIRKE

VESTER HORNE HERRED

Kirken var viet den hellige *Nikolaus*;¹ et S. Nikolaj alter er nævnt 1607.² Patronatsretten tilhørte Ribebispen, indtil kirken ved et mageskifte 1486³ blev annekteret domkapitlet. 1554⁴ blev den tillagt sognepræsten ved Ribe S. Katrine. Efter domkapitlets opløsning i 1660'erne kom kirken i kongens eje, indtil den 1694⁵ solgtes til assessor, kammersekretær Niels Leth. Han afstod 1698⁶ kirken til Simon Christensen til Store Hebo, og herefter fulgte den Store Hebo (jfr. lysekrone og gravsten nr. 4), indtil kirken 1842⁷ blev afhændet til tre gårdmænd, som videresolgte den til sognets hartkornsejere. Kirken overgik til selveje 1933. — Sognet har siden 1629⁸ haft Billum som anneks.

Kirkens bygningsfond ejede i ældre tid et betyde-

ligt jordtilliggende, underlagt sysselprovstens tilsyn² (jfr. s. 1025).

Ifølge et *sagn*⁹ søgte folkene i Alslev eller Hostrup i Skast herred oprindelig til Janderup kirke, hvor de benyttede den senere tilmurede syddør. — En høj på kirkegården, »den røde koks høj«, siges at være en pestbegravelse. Navnet skyldes en henrettet morder, som skal være begravet i den.¹⁰

Beliggenhed. Kirken ligger frit i det flade landskab to stenkast fra nordsiden af Varde å, hvis rige vandstrøm slynger sig gennem marsk og eng og passerer kirken i en vældig bue. Åen, der indtil øst for Janderup påvirkes af tidevan-

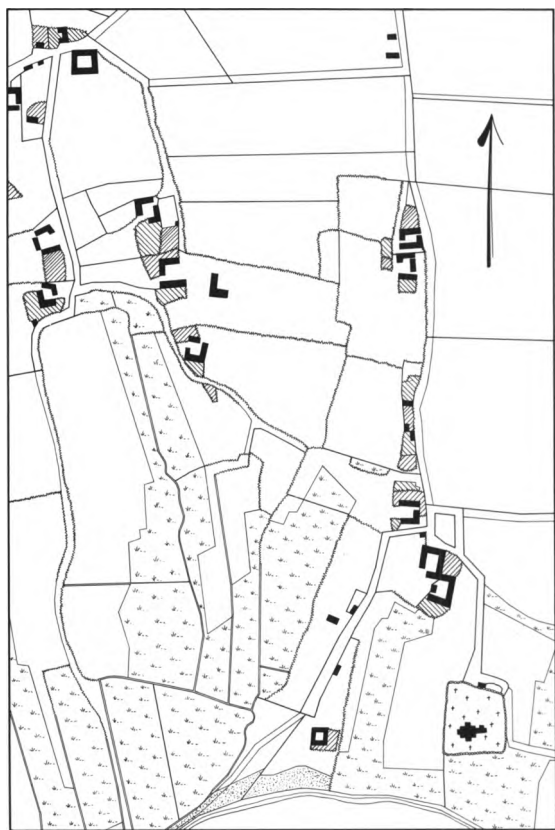

Fig. 2. Matrikelkort 1:10000. Målt 1785 og omtegnet 1862. Aen ses nederst, syd for kirken. — Katasterkarte 1:10000. Vermessen 1785, umgezeichnet 1862.

dets døgnrytme, var længe en vigtig trafikåre, som tillod småskibe og pramme at nå så langt som til Varde. Kirkens placering (sydligst i sognet) må være bestemt af åens nærhed. En ladeplads vest for kirken tjente tidligere som en art naturhavn og udhavn (»vinterleje«) for Vardeborgerne, hvor skibene ankrede op ved højvande og blev læsset og losset ved ebbe. Et toldsted blev anlagt 1680, men flyttedes til Hjerding 1692.¹¹ Indtil 1910 opretholdtes fast færgefart ved kroen, Skipperhuset, vest for kirkegården. — »Ved sydveststorm har havets indbrud gennem denne å ofte gjort stor skade«, siges det i Danske Atlas 1769. Stormfloderne 1634 og 1825 ramte sognet, og under *springfloden* natten til 3. december 1909 bølgede vandet ind over kirkegården. Halvdelen af gravene sank og dannede dybe huller, og monumenterne væltede.¹²

Kirkegården, der i syd støder ud til engen, har bevaret sine gamle skel, således som disse fremgår af matrikelkortet 1785 (fig. 2). Den hegnes af stensatte jorddiger, der i syd tillige tjener til at fastholde kirkegårdens terræn. Diget her blev ødelagt og måtte fornyes efter oversvømmelsen 1909 (jfr. ovf.). Den fugtige bund affødte tidligere en vis uvilje mod at blive begravet syd for kirken.¹³ — Hovedindgangen i nord er en anselig køreport (»ligport«) fra o. 1880⁷ flankeret af to ganglåger. Den lukkes af jerngitre, ophængt mellem fire store, murede og hvidtede piller, afdækket med sandstensplader og granitkugler. Murede piller (»stetter«) nævnes første gang år 1700¹⁴ og var da tækket med bly. 1754⁹ var én indgang dækket med tagsten, en anden med bly. En *†rist* ved porten er omtalt 1832.¹⁵ En ganglåge med murede, aftrappede piller er 1946¹⁶ opsat nordligst i østdiget. Tidligere gav en nu næsten ubenyttet lille låge i kirkegårdens sydvestre hjørne adgang for folk fra Skipperhuset og ladepladsen vest for kirken. — Kirkegården, der skærmes af en række seljerøn inden for digerne i syd og vest, henlå indtil slutningen af 1800'erne som et græsgrøet område uden større bevoksning. En »vestre gang« omtales 1754.⁹ Provst Niels Sehested blev ifølge sit epitafium (fig. 45) 1807 stedt til hvile i et »indelukt og beplantet« *†gravsted* på kirkegården (sml. Varde S. Jacobi *†kirkegård*, s. 872).

Et *kirkehus* i kirkegårdens nordskel, øst for hovedindgangen, bruges som graverbolig og redskabsrum. Det er en teglhængt murstensbygning, opført o. 1893⁷ og udvidet 1978. Et ældre, lyng- og stråetakt hus på stedet (jfr. matrikelkortet 1785, fig. 2) rummede i vestenden en *†kirkestald*, i øst stald og lo for beboeren og i midten et større, opvarmet rum, der stod til kirkegængernes rådighed i forbindelse med kirkelige handlinger.¹⁷ — Et lille *materialhus* i vestdiget, ud for tårnet, er muligvis rejst o. 1916 efter nedbrydningen af det søndre *†våbenhus* (jfr. s. 1039). — Uden for kirkegården, nordvest for hovedindgangen, er o. 1980 bygget et *ligkappel* (ark. Aas og Thorup, Varde): en teglhængt, hvidtet bygning med port i østgavlen.

Fig. 3. Kirken i landskabet, set fra sydvest tværs over Varde å. NE fot. 1984. — Die Kirche in der Landschaft, von Südwesten über den Fluß Varde Å gesehen.

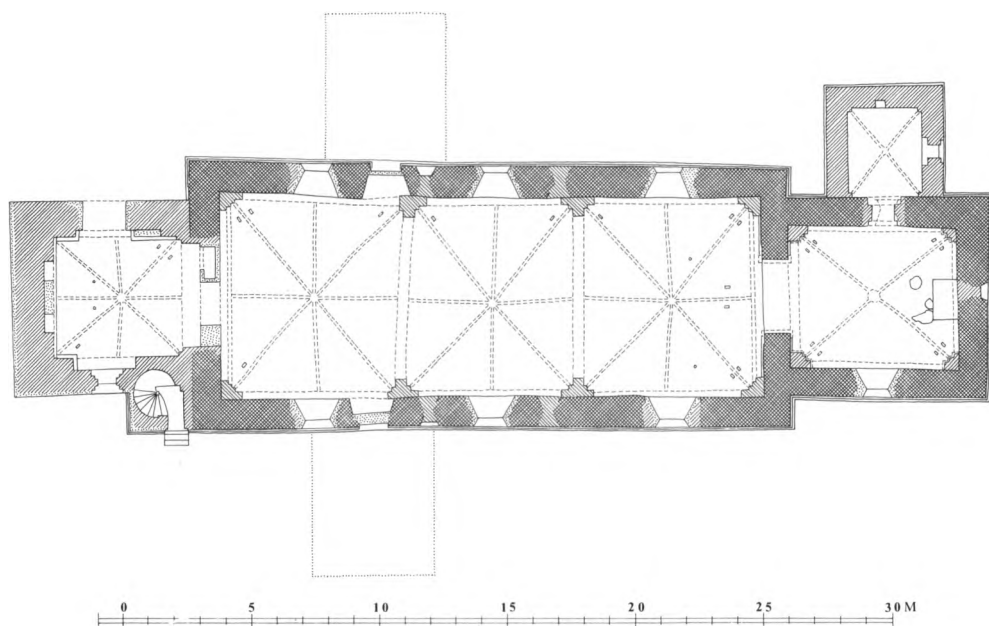

Fig. 4. Grundplan 1:300. Målt af HeJ 1978, med enkelte rettelser ved NJP 1984. Tegnet af MN 1985. Den nøjagtige udstrækning af de to nedrevne våbenhuse kendes ikke. — Grundriß 1:300.

BYGNING

Kirken, en anselig, romansk bygning, består af kor og skib, hvortil der i senmiddelalderen er føjet et sakristi ved korets nordside samt et tårn ved skibets vestgavl. To *†våbenhuse* foran skibets norddør og syddør er nedbrudt henholdsvis 1886 og 1916. Orienteringen er solret.

Plan og proportioner. Skibet er tre gange så langt som det kvadratiske kor, hvis ydermure flugter med skibets indervægge. Murtykkelsen er gennemgående 110-115 cm, svarende til fire fod. Korets tre vinduer er anbragt midt i facaden; skibets vinduer, fire i hver langside, har formodentlig siddet med samme indbyrdes afstand. Syddøren er forskudt en halv dørbredde mod vest.

Materialer og opmuring. Bygningen er som flere af egnens kirker (sml. Ovtrup, s. 1138, og Ål) påbegyndt i *granitkvadre* og fuldendt i *tuf* og *tegl*, som er anvendt i skibets overmure og vestende. Den høje, langstrakte bygning hviler på en veltildannet *dobbeltsokkel*, nederst en nu delvis skjult skråkant og herover et skifte med rundstav og hulkel (jfr. s. 1030, fig. 3). Funda-

mentet springer en halv meter frem fra murplanet og består af hånd- og hovedstore marksten.

Koret er i sin fulde højde opført af *granitkvadre*, indvendig af rå og kløvet kamp; triumfmuren med den omsatte korbue er klædt med kvadre på begge sider. Skibet er udvendig af *granitkvadre* til godt og vel halv højde og derover af nyere mursten, som har afløst rhinske tufsten (muligvis også munkesten). Indtil en nedstyrtning 1859 af murpartiet mellem nuværende 1. og 2. vindue var vist hele nordfacadens øvre del af tuf.¹⁸ Indvendig er de østre totrediedele af marksten, den vestre trediedel af munkesten. De blandede materialer giver sig i dag bedst til kende i dørene, hvis kvadersatte sider i syd afsluttes med et stik af munkesten, i nord skiftevis munkesten og tufsten. Herudover ses den vulkanske tuf nu kun i skibets vestre taggavl.

Den ensartede sokkel lader formode, at hele den lange bygning – de blandede materialer til trods – er planlagt og udstukket under ét. Under opmuringen er man gået *etapevis* frem fra øst mod vest. En faldende fortanding i skibets nordmur, et par meter fra østre hjørne, viser, at

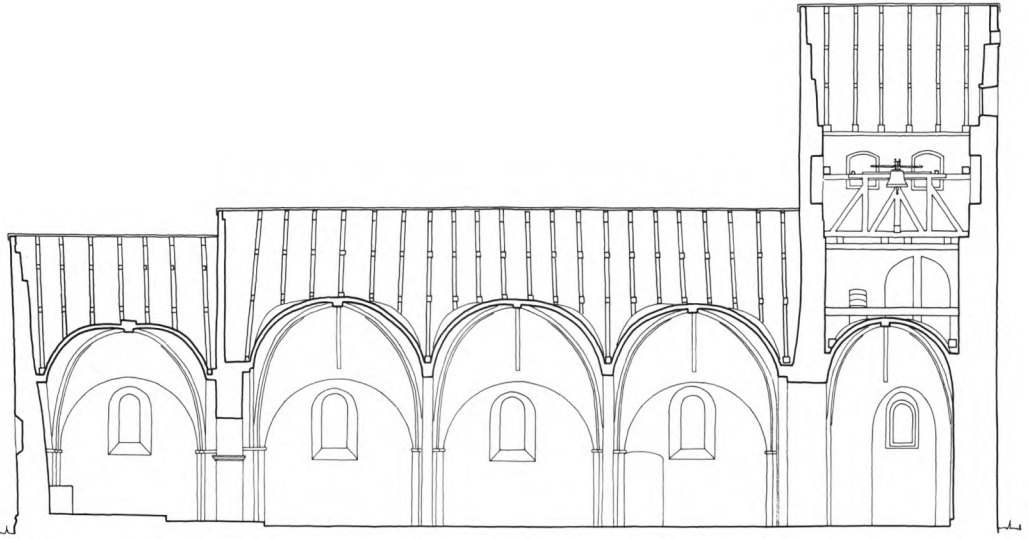

Fig. 5-6. 5. Længdesnit 1:300 gennem skib, set mod syd. Målt af arkitekterne Aas og Thorup 1977, tegnet af MN 1985. 6. Tværsnit 1:150 gennem skib, set mod øst. Målt af HeJ 1978, tegnet af MN 1985. — 5. *Längsschnitt 1:300 durch das Schiff, gegen Süden gesehen. 6. Querschnitt 1:150 durch das Schiff, gegen Osten gesehen.*

kor, triumfmur og skibets østligste del udgør første etape; en stående fortanding midt i langmurene (under de nuværende midterste vinduer) antyder endnu et byggestop, mens skibets vestende, der som nævnt indvendig er af tegl, udgør byggeriets sidste etape. Inden for de nævnte afsnit fremtræder kvaderstensmur-

værket som regelmæssige, gennemløbende skifter af veltilhugne sten. Som det er vanligt, er de største formater brugt forneden. De tre nederste skifter i koret og skibets østende måler henholdsvis 57, 50 og 50 cm.

Kvaderstenspartiet i skibets sydside er sidst omsat 1936. De glatte, hvidtede overmure er formodentlig repareret og skalmuret i flere omgange, men har næppe nogensinde haft tufstensarkitekturens vanlige, dekorative detaljer, lisener og friser, som f.eks. Ål kirke. Tuffens særlige formsprog fornemmes alene i dørenes udformning.

Døre. De to rundbuede portaler (fig. 9 og 10) har kvadersatte sider, som bryder det øverste sokkelskifte. Syddøren afsluttes af et halvstensstik af munkesten (fornyet 1916), norddøren af et stik af skiftevis tegl og tuf, hvoraf teglstene-ene er delvis fornyede. Buen omslutes i syd af en rundstav af tegl, i nord af tuf, som tillige udgør en art vederlagsbånd. – Tilsvarende rundbuede stik med omløbende stav findes i tufstenskirkerne i Ål og Hviding (sml. DK. Sjyll. s. 2690f.), hvor dørene dog afdækkes af tagformede overliggere. I Ål kirkes syddør er stikket muret af vekselvis tuf og tegl. – Indvendig er dørene smigede og fladbuede. Den nor-

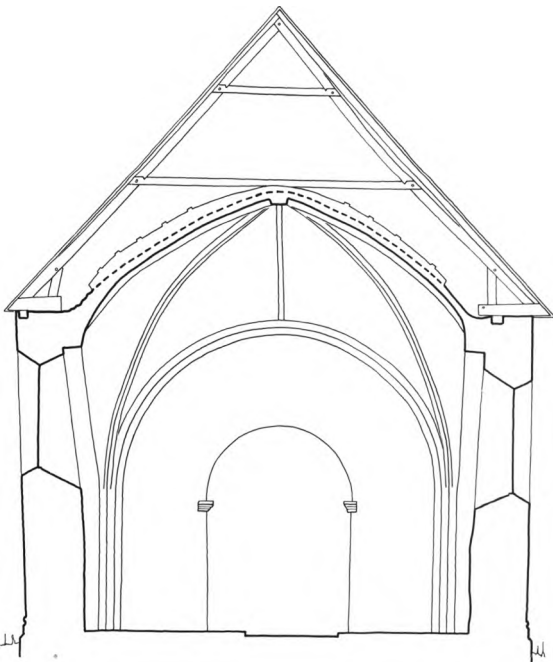

Fig. 7. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1982. — *Die Kirche von Nordosten gesehen.*

dre var i brug, indtil kirkens indgang 1886 hængtes til tårnet. En ældre dørføj (jfr. s. 1059) er ophængt indvendig i den tilmurede åbning. Den søndre dør var lukket allerede i 1700'rne, og det foranstående våbenhus tjente som materialhus.

Vinduer. Koret har oprindelig haft tre vinduer, ét i hver side, skibet i alt otte, fire i hver langmur, hvoraf de to vestre er forsvundet. Korets åbninger er relativt lave og brede, med sålbænken ca. 2,4 m over sokkelkanten, mens skibet har høje, slanke vinduer, med bunden ca. 3 m over soklen. — Korets østvindue fremtræder som en udvendig blænding, 145 cm høj; nordvinduet, med monolit, tagformet overligger, er genåbnet 1887¹⁶ for at give adgang til sakristiets loft; lysningen, der muligvis er lidt udvidet, lukkes af en nyere træramme med bly-indfattet glas.

I skibet er vinduesparret umiddelbart øst for dørstederne bevaret som udvendige blændinger. Vinduet i nord (udvendig 195 × 70 cm) har så nogenlunde bevaret sin oprindelige udformning; de smigede karme er af granitkvadre, den runde bue muligvis et muret stik. Det søndre vindue (fig. 10) er noget omdannet og udvidet 1936 ved indsættelsen af en tagformet overligger (fra koret?), som o. 1900 sad indmuret i sakristiets sokkel. Under restaureringen 1979 fandt man spor af endnu tre vinduer, et i syd og to i nord. Nordsidens østligste var i brug indtil indsættelsen af de nuværende vinduer 1917. I lysningen sad ved Uldalls besøg 1889 en retkantet træarm.

Indre. Den runde korbue, hvis vanger og stik er omsat, smykkes af særegne *kragbånd*, hver med svag hulkel mellem to tolstave (fig. 8 samt s. 1030, fig. 1). Triumfmuren har – ligele-

des noget usædvanligt – en omløbende, liggende *sokkel*, hvis profil (hulkel og rundstav) svarer til bygningssoklens øverste led (s. 1030, fig. 2). – De flade *†bræddeløfter* har været påsømmet indmurede bjælker, hvis afhuggede og afsavede ender er bevaret under skibets forhøjede murkrone.

Ændringer og tilføjelser. I senmiddelalderen føjedes et sakristi til korets nordside, og der opførtes et tårn ved skibets vestgavl. Træløfterne i kor og skib blev afløst af indbyggede hvælv, og man brød større vinduesåbninger i sydmuren. To tvåbenhuse foran skibets nord- og syddør nævnes første gang 1700, men er sandsynligvis kommet til i 14-1500'rne. De blev nedbrudt henholdsvis 1886 og 1916.

Sakristiet ved korets nordmur, 1862¹⁶ betegnet som »skriftekammer« (jfr. skriftestol), er opført af munkesten over de udflyttede sokkelkvadre (øverste sokkelled er brugt i øst, skråkanten i nord); enkelte kvadre er indmuret længere oppe i facaden. Vest- og nordsiden er delvis skalmuret. Gavltrekanten er glat, og taget tækket med bly. Der er adgang fra koret ad en lav, fladbuget og falsat dør. Et lille vindue i øst står med rundbuget lysning og falsede karme. Huller i siderne viser, at åbningen har kunnet sikres med en bom. I nordvæggen er en retkantet gemmeniche. Rummet dækkes af et samtidigt *krydshvælv*, hvis kvartstensribber hviler på små piller i hjørnerne. Fire lukkede spygatter. (Jfr. kalkmalerier).

Tårnet, som er rejst, førend skibet o. 1500 blev overhvalvet, er opført af munkesten i munkeskifte; østmuren hviler på skibets vestgavl. Syd- og vestsiden er betydeligt skalmuret samtidig med ommuringen af den vestre gavlspejls 1769 (jernankre med årstal). Det høje tårnrum har tjent som våbenhus siden 1886, da der indsattes en nygotisk portal i nordmuren (jfr. ndf.), 1936 afløst af en mindre, fladbuget dør. Rummet forbindes med skibet af en høj, spejlsbuget arkade, som nu lukkes af en skillevæg med dør. I de tre øvrige vægge er der spejlsbuede spareblændinger, hvoraf den vestre er delvis udmuret med en nyere støttestøtte. Rummet belyses af et rundbuget og falsat vindue

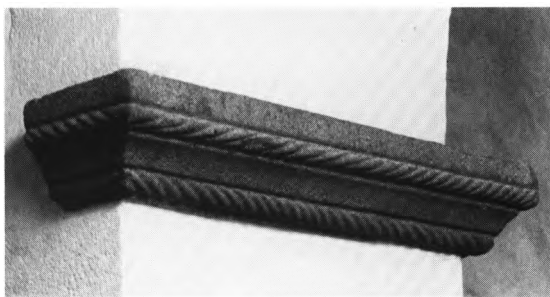

Fig. 8. Nordre korbuekragbånd (s. 1036). NE fot. 1982. — *Nördliches Gesimsband des Triumphbogens.*

i syd og dækkes af et samtidigt, ottedelt *hvælv*, hvis kvartstensribber udspringer af halvstenspiller i hjørnerne; en lille bænk, svarende til pillernes tykkelse, løber langs væggen. En tømret trappe fører op til orgelpulpituret.

Der er adgang udefra til de øvre stokværk gennem et samtidigt *trappehus* med muret spin-

Fig. 9. Skibets norddør (s. 1035) med senmiddelalderlig dørfløj (s. 1059). Hude fot. 1905. — *Nordportal des Schiffs mit spätmittelalterlichem Türflügel.*

Fig. 10. Udsnit af skibets sydfacade med syddør (s. 1035) og romansk vindue (s. 1036). NE fot. 1982. — *Südfassade des Schiffs, Ausschnitt mit Südportal und romanischem Fenster.*

del i hjørnet mellem skibets vestende og tårnets sydmur. Huset, der oprindelig var helt af tegl (under genanvendelse af vestgavlens romanske sokkel), blev 1936 klædt med kvadre, så muren nu går i ét med skibets sydfacade. En lille dør leder ind til trappen, som foroven udmunder i en fladrundbuet dør i mellemstokværkets sydøstre hjørne.

Begge de øvre stokværk står med pudsede vægge. Mellemstokværket har dybe, rundbuede spareblændinger i syd, vest og nord. Et rundbuet vindue i nordsiden sidder i spidsbuet, falset spejl, mens et lille vindue i vest er tilmur. En smukt forarbejdet trætrappe (1700'rne?) fører op til klokkestokværket. Dette har i alt

otte fladbuede glamhuller, to i hver side, hvoraf de søndre og vestre er ommuret og noget reduceret. Mellem de to østre lydhuller er udvendig en bred, fladbuet blænding. Den østre gavltrekant, herover, smykkes af fem spidsbuede højblændinger over to savskifter; mindre savskifter udfylder muren mellem blændinger og tagkant. Den vestre, glatte gavlspsids, ommuret 1769, har et rundbuet vindue og øverst en lille oval åbning. Tårnet præges af de mange sortmalede jerndrage; indtil o. 1900 stod de gamle facader i øst og nord med åbne bomhuller.

I skibets langmure ses spor efter flere *vinduesændringer* fra 14-1500'rne. Et fladbuet vindue i sydsiden (bag vægpillen mellem 1. og 2. hvælvfag) er lukket i forbindelse med hvælvslagningen.

Hvælvene, et fag i koret, tre fag i skibet, korets firdelt, skibets ottedelt, alle med kvartstensribber, hviler på fælsede væg- og hjørnepiller. I koret samles ribberne om en rund slutsten, og pillerne har små retkantede kragled. (Sekundære kragbånd i skibet er fjernet under sidste restaurering). I skibet er øst- og vestvæggens skjoldbuer fælsede, og de to gjordbuer er – antagelig på grund af rummets store bredde – halvanden stens. I hver svikkel, mens tilsvarende gatter er anbragt mere tilfældigt i skibet. I skibets østre fag ses fire huller med slid af klokke reb. Skibet kan således i den senkatolske tid have stået med et †*messeklækspir*(?) over østgavlen.

Skibets hvælv kan ud fra Liljemesterens

kalkmalede dekoration dateres til o. 1500; korhvelvingen er samtidig eller muligvis lidt ældre.

Allerede før hvælvslagningen hældede mure-

ne, navnlig korets østre og skibets nordre, betydelig udad. I forbindelse med hvælvenes indbygning blev skibets langmure forhøjet 50-60 cm, og kor og skib fik nye *tagværker* af den gængse type med dobbelt lag hanebånd. Spærfagene har bladede og naglede samlinger og er nummereret med romertal fra vest mod øst, i syd hugget med økse, i nord skåret med hulgjern. – Som nævnt ovenfor er adskillige afhug-

Fig. 11. Kirken set fra sydøst o. 1890, med det 1916 nedrevne tvåbenhus (s. 1039). Fot. i privateje. — *Die Kirche um 1890 mit dem 1916 abgebauten Vorhaus, von Südosten - gesehen.*

gede romanske bjælkeender bevaret under den gotiske murem.

Det nordre *tvåbenhus*, nedrevet 1886,¹⁶ betegnedes af præsten 1754⁹ som et »våben- eller tøjhus«, 1766⁶ som »skrifts« (jysk for skriftehus). Det var opført af granitkvadre og røde munkesten og tækket med bly. 1754⁹ var det uden loft.

Det søndre *tvåbenhus* (fig. 11), nedbrudt 1916, tjente allerede 1754⁹ som »materialhus«. Det lille hus, hvis mønning ikke nåede skibets tagkæg, var opført af store, røde mursten og tækket med tegl; også det var 1754⁹ uden loft. Den eneste åbning var en rundbuet dør i syd. Ved Uldalls besøg i kirken 1889 fandtes i det sydvestre hjørne en nyere *tskorsten til bly støbning*.

Vedligeholdelse og istandsættelser. Sognepræsten, Jens Christian Hammer, betegnede 1754⁹ kirken som »en smuk, sirlig og durabel bygning; så fa landsbykirker skal findes så smukke og gode«. Hvælv og øvrige murværk var i meget god stand og »aldeles uspækket«. Kirke og tårn var blytækt, undtagen våbenhu-

set ved sydsiden, der var hængt med tegl. Blytaget var så godt som nyt, da det for nogle fa år siden (1749) var omlagt og renoveret. Tårnet var nylig forsynet med store, nye bjælker og ny klokkestol. — 1769 blev tårnets syd- og vestside skalmuret og blytaget tætnet over prædikestolen. — Efter en »hovedreparation« 1812¹⁹ betegnes kirken igen som værende i god stand.

Et afsnit af øvre halvdel af skibets stærkt udadhældende nordmur styrtede ned 1859, hvorefter tufstensfacaden blev erstattet af en skalmur i tegl.

1886¹⁶ nedbrød man som nævnt nordre våbenhus, tilmurede norddøren (idet den gamle dørføj (se denne) dog blev bevaret) og indrettede en forhal i tårnet. En *tsportal* i tårnets nordside, i nygotisk stil, var tegnet af kgl. bygningsinspektør L. A. Winstrup.²⁰ Den fladbuede åbning, hvorover var et spidsbuet skjold med malteserkors (i cement) sad i en stor, spidsbuet og falset indfatning i blanke mursten.

1887 blev bygningssoklens nederste led gravet fri i syd og øst, og der blev lagt en pikstensbro omkring kirken. Samme år noterede prov-

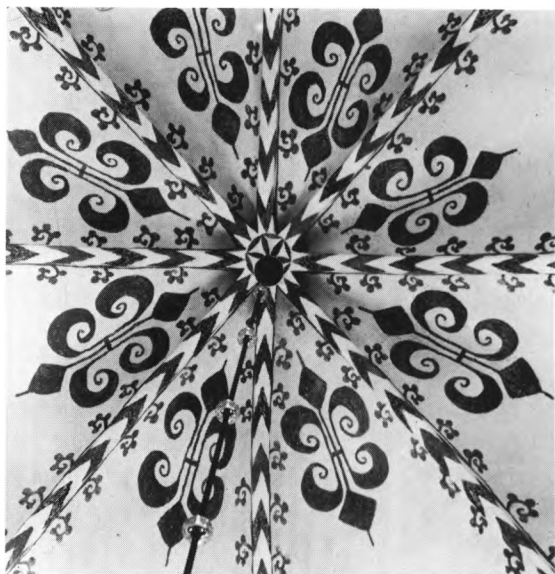

Fig. 12. Kalkmalet dekoration i skibets hvælv, udført af den såkaldte Liljemester o. 1500 (s. 1040). H. Borre fot. 1936. — *Gewölbedekoration im Schiff. Freskoge-målde von dem sogenannten Lilienmeister um 1500.*

stesynet, at korets sydøstre hjørne var revnet; det følgende år måltes korgavlens hældning til 6-7 tommer.¹⁶

Vinduerne i kirkens sydside bestod i 1800'rne af retkantede åbninger med gråmalede trækar-me (jfr. fig. 11). 1913²¹ ønskede synet nye »stille-rette« vinduer, og 1917¹⁶ fik disse rundbuet fa-con med jernsprosser efter tegning af arkitekt Andreas Hagerup, Kolding. Samtidig indsattes tilsvarende åbninger i skibets nordside. Under en *restaurering* 1936 (arkitekt Aage Bugge, Var-de) fik vinduerne granitindfatning, kvadrene i skibets sydmur blev omsat, og den ovennævnte tårnportal blev tilmuret og afløst af en min-dre dør.

Varme. En kakkelovn, indkøbt 1885²² hos jernstøber Th. Larsen, Varde, og opstillet i ski-bets nordøstre hjørne, afløstes 1935 af en kalo-rifer samme sted. 1969 er installeret luft-varme.¹⁶

Kirken står i dag præget af en gennemgri-bende *restaurering* 1978-83 ved arkitekterne Rolf Graae, Richard Aas og Herlov Thorup.²³ Forud for inventarets istandsættelse blev murværket udbedret ude og inde, og der indsattes nye vin-duesrammer. Kirken står hvidkalket inde og

ude med undtagelse af granitkvadrene nederst i skibets langmure samt i korets sydside. Tagene er fremdeles overalt tækket med bly.

KALKMALERIER

Svage spor af en *†romansk bemaling* blev 1980 afdækket på korets nordvæg, vest for vinduet. Man skelnede en kjortel, en fod og dele af et bord; en farvebeskrivelse var ikke mulig. Efter en fastlæggelse blev fragmenterne kalket over.

Senmiddelalderlige hvælvdekorationer i kor og skib blev fremdraget og suppleret af Harald Borre 1936 og restaureret af Olaf Hellvik 1980. Skibets malerier er udført af den såkaldte »Lil-jemester« o. 1500 (jfr. Jerne, s. 980) formentlig umiddelbart efter hvælvenes indmuring. Ko-rets udsmykning er af en anden art og muligvis lidt ældre end skibets.

Korhvalvets ribber er på undersiden malet med skiftevis gråsort og okkerrødt, ledsaget af kugler i de samme vekslende kulører på sider og på skjoldbuer. De fire hvælvkapper deles af malede ribber i samme manér. Tre store, seks-delte rosetter, i syd, øst og nord, er udført efter fortegning med passer.

Skibets tre hvælvfag smykkes af Liljemeste-rens karakteristiske dekoration (fig. 13 og 30) i okker og gråsort: sparrer på ribber og buer med udløbende, små stilkede, krabbeagtige blade, samt malerens velkendte liljeornament, som kroner en trekant med tre hjerteformede blade fæstnet til en ring. Øverst i de otte kap-peflige er der stilerede franske liljer, som til-sammen danner en stor, kunstfærdig blomst (fig. 12). Spygatterne omgives af konturstreg og lille vifte; et rebhul i østre hvælvkappe er forsynet med et lille kors.

En dekoration i sakristiets hvælv, fremdraget 1980, består af sparremønstre og krabbeblade som i skibet. I toppen er en lille roset og midt i de fire kapper store, geometriske rosetter.

Dekorationerne i kor og skib blev ved frem-dragelsen 1936 i betydeligt omfang suppleret og opmalet. Sakristiets maleri fremtræder uden tilføjelser.²⁴

Fig. 13. Indre set mod øst. NE fot. 1982. — *Interieur gegen Osten gesehen.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens usædvanlig rige inventar omfatter flere *middelalderlige* stykker. Ældst er den romanske granitdøbefont og dele af kirkens oprindelige højalterbord, der til dels indgår i det nuværende senmiddelalderlige. Fra tiden o. 1300 stammer et røgelsekar og et tidliggotisk korbuekrucifiks, hvis $\dagger$ sidefigurer er forsvundet i nyere tid. Sengotisk er en dørføj, knoppen på kirkens kalk samt to sidealterfigurer, Maria med barnet og en bispehelgen, formentlig S. Erasmus.

Fra tiden umiddelbart efter *reformationen* stammer det sydtyske dåbsfad, mens alterbordspanelet og stolestaderne er typiske eksempler på egnens »Ribeskæringer« i ungrenæssancestil fra tiden o. 1580-1600. Christian IV.s tid er repræsenteret af en degnestol fra 1603, den nogenlunde samtidige prædikestol og af altertavlen, skænket 1645 af Peder Byrgesen og An-

ne Nielsdatter, Store Hebo. Tavlen må tilskrives Varde-billedskæreren Jens Olufsen, ligesom den udskårne fontehimmel fra 1652.

I anden del af 1600'rne er alterstagerne anskaffet, og ved samme tid omtales et $\dagger$ orgelpositiv i koret, som præsten Søren Pedersen Vinter selv skal have spillet på. Altersættet, udført af E. Nielsen Grøn, Varde, er en gave fra kirkeejeren Simon Christensen Hebo ($\dagger$ 1732) og Anne Enevoldsdatter, der også har skænket en lysekrone (1724), en $\dagger$ alterskranke og et $\dagger$ alterklæde. Fra 1700'rne stammer i øvrigt et smukt bevaret skriftestolsarrangement i sakristiet, en pengeblok, en dørføj og et panel fra Store Hebos og Søvig's ($\dagger$)pulpiturstole, orglet, skænket 1774 af Mads Rygaard, Store Hebo, det samtidige orgelpulpir med malerier af Niels Lund samt det store kirkeskib fra 1776. En præsterække-tavle er fra o. 1800, mens det øvrige inventar er af nyere dato.

Farvesætningen udgøres dels af en 1920 genetableret renæssancestaffering af altertavlen, dels af den

lokale Niels Lunds rokokobemalinger fra 1769 og 1774 og dels af nystafferinger ved Aage Sørensen 1978-83. De sidste har i nogen grad taget udgangspunkt i ældre farver, først og fremmest i Niels Lunds livfulde bemalinger.

Den tidligste samlede *inventaristandsættelse* fandt sted engang i årene for 1768 og afsluttedes med Niels Lunds ovennævnte nymaling af kirken 1769. 1870-72 blev alt anstrøget med en lys brun egetræsmaling, der for altertavlens vedkommende stod indtil dens restaurering 1920, for hovedparten af det øvrige inventar indtil istandsættelsen 1936. I forbindelse hermed foretoges en delvis afdækning af Niels Lunds rokokobemaling, der nogle steder blev kompletteret, andre steder dannede udgangspunkt for nystaffering efter anvisning af maler Peter J. Bagger. Ved kirkens seneste restaurering 1978-83 er alt inventar blevet istandsat. Yderligere frilægning af Niels Lunds farver har fundet sted (sidealterfigurene), og kirkerummet har faet en delvis ny farvesætning ved Aage Sørensen.

Alterbord (fig. 14a-b), senmiddelalderligt, af (genanvendte) granitkvadre i tre skifter med teglstensafdækning, 142 × 90 cm, nu 100 cm højt, muret op mod korets østvæg. Det neder-

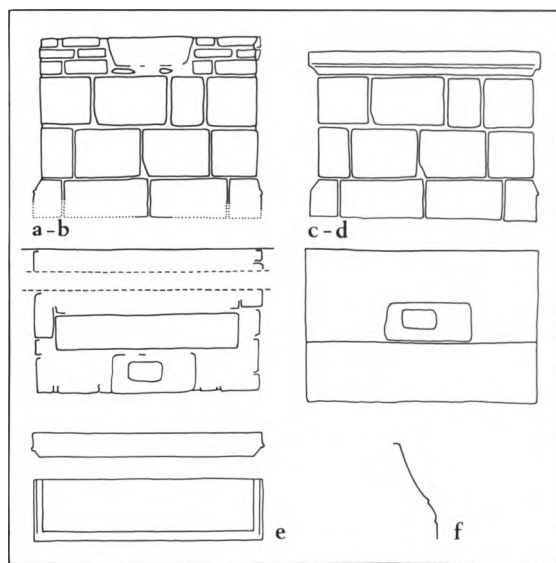

Fig. 14a-f. Alterborde (s. 1042). a-b. Det nuværende sengotiske set fra vest og fra oven. c-d. Det romanske alterbord (rekonstruktion). e. Romansk alterbordsplade. f. Sokkelprofil. 1:50, profilen 1:10. Tegnet af MN, målt af Birgit Als Hansen 1979 og EIM 1981 (f). — *Altartische, a-b. Der heutige, spätmittelalterliche. c-d. Der rekonstruierte romanische. e. Romanische Altartischplatte, f. Sockelprofil.*

ste kvaderskifte har mod kortsiderne sokkelprofil, hulkant over rundstav (fig. 14f). Teglafdækningen, i tre skifter, er hovedsagelig af munkesten, hvis skråkantfremspring kun er bevaret nærmest østmuren. Langs bordets forkant er de to øvre skifter ommuret i små sten omkring en granitkvader med helgengrav midt for. Graven er uåbnet, dækket af en 20 × 10 cm rødlig, glat sten. Ved en frigravning af alterbordet 1979 kunne dets højde fra underkanten af nederste skifte konstateres (124 cm).

†*Alterbord* (jfr. fig. 14c-d). Ved samme lejlighed fandtes som trin foran alteret en alterbordsplade af granit (fig. 14e), 158 × 40 cm, 14 cm tyk, med fremspring, hvis profil er en spejlvending af alterbordssoklens.²⁵ Pladen må stamme fra kirkens romanske alterbord, ligesom i det mindste hovedparten af de kvadre, der indgår i det nuværende alter. På grundlag heraf er det romanske alterbord forsøgsvis rekonstrueret (fig. 14c-d) med den genfundne plade langs forkanten og altergraven i bordfladens midte. Nogle store jernalsten, påtruffet samme sted, har snarest tjent som fundament for dette alterbord, der i så fald må have stået ca. 90 cm vest for det nuværende.²⁶

Alterbordspanel, o. 1580-1600, stærkt fornyet 1920, bestående af forpanel i fire fag, 160 × 100 cm, og sidepaneler i to fag, 100 × 100 cm, med profilfyldinger, en række høje under en række små liggende frisefyldinger. Af disse har forpanelets enkelt udsavet, pålagt akantus fra istandsættelsen. Hvert panel kantes af en tungebort med neglesnit, som også løber under de øvre fyldinger. Bemaling fra 1920 i skarpe grønne, røde, brune og gråblå farver. Panelet blev frilagt 1899 efter at have været skjult bag alterklæder.¹⁶

†*Alterklæder*. 1) 1723, skænket af Simon Christensen Hebo og hans hustru Anne Enevoldsdatter (jfr. gravsten nr. 4). Det var et rødt »fløjelsdække«, der omgav hele alterbordet. Givernes initialer og årstallet: »S:C:S:/ A:E:D:/ 1723« stod at læse i en sølvbroderet laurbærkrans.⁶

2) Omtalt som brøstfældig 1899, da det blev fjernet og alterpanelet frilagt.¹⁶

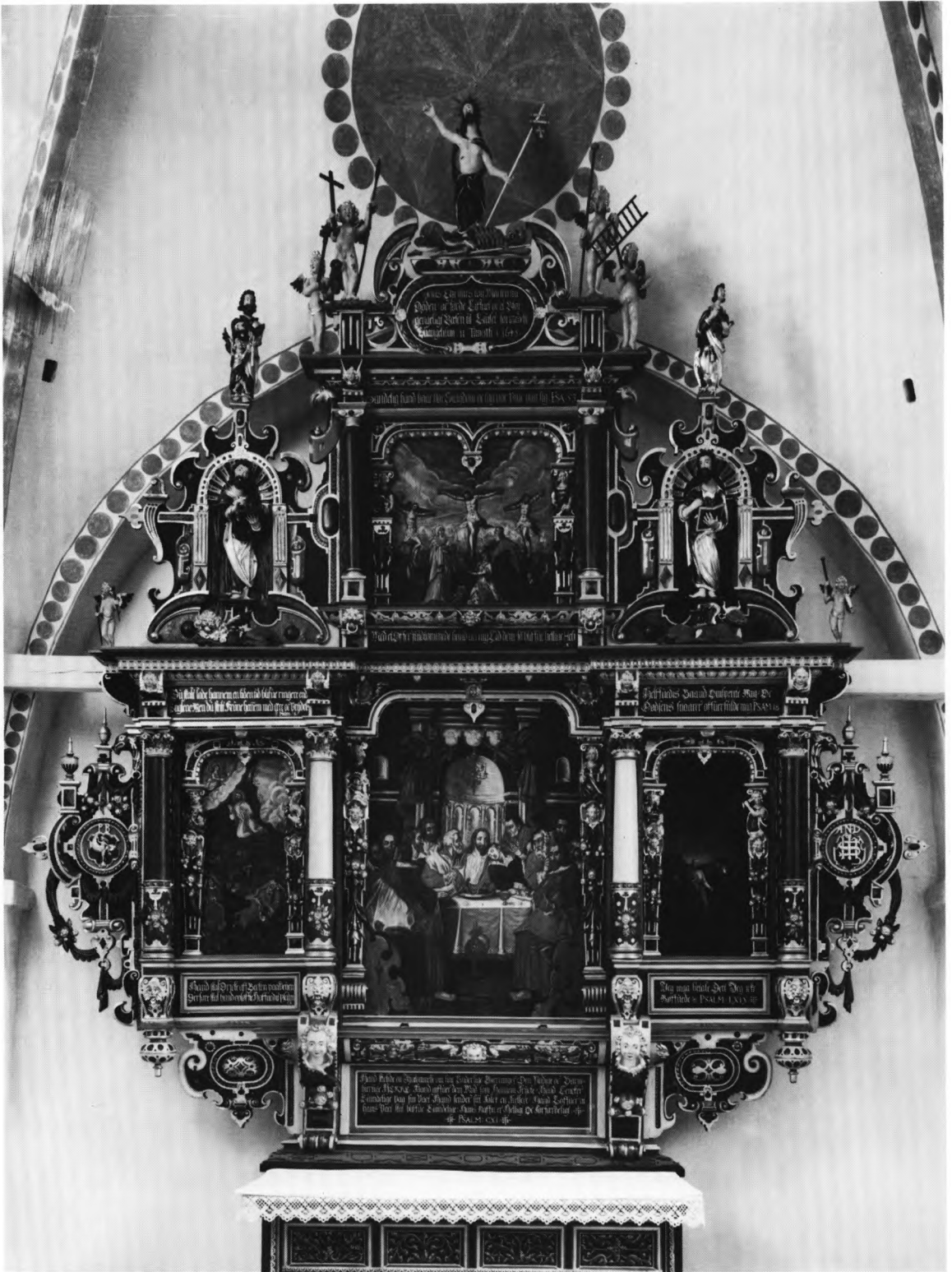

Fig. 15. Altertavle 1645 (s. 1044), skænket af Peder Byrgesen og Anne Nielsdatter Hebo. NE fot. 1982. —
 Altarbild 1645, gestiftet von Peder Byrgesen und Anne Nielsdatter Hebo.

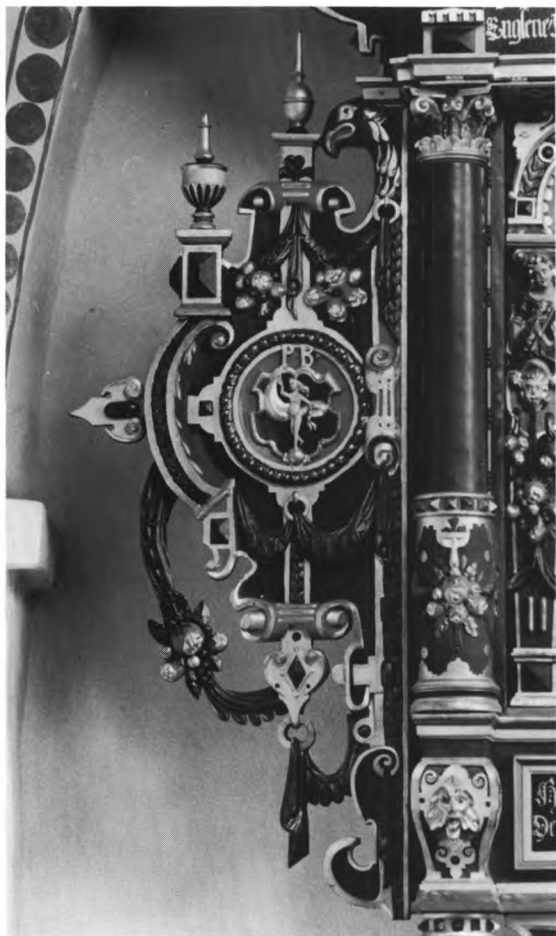

Fig. 16-17. Altertavle 1645, tilskrevet Vardesnedkeren Jens Olufsen (s. 1044). 16. Vinge med giveren Peder Byrgesens initialvåben. 17. Altermaleri, tilskrevet Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?), malere i Ribe. NE fot. 1985. — *Altarbild 1645, dem Bildschnitzer Jens Olufsen aus Varde zugeschrieben. 16. Flügel mit Initialschild des Schenkers Peder Byrgesen. 17. Altargemälde 1645, den Ribe-Malern Sten Adamsen und Hans (Jensen oder Bølling?) zugeschrieben.*

Altertavle (fig. 15), 1645, skænket af slots-skriver på Riberhus og ejer af Store Hebo Peder Byrgesen og hustru Anne Nielsdatter Hebo (jfr. gravsten nr. 2). Den mere end fire meter høje tavle er et typisk arbejde fra Vardebilled-skæreren Jens Olufsens værksted (jfr. s. 1084 samt DK. SJyll. s. 2876f.). Opbygningen er værkstedets sædvanlige. Tavlen består af postament, tredelt storstykke og gavlprydet topstykke, alle med vinger, der på renæssancevis er udformet som rulleværkskartoucher med hængeklæder, frugtklaser og drejede småspir. Storstykket deles og flankeres af fire glatte, ko-

rintiske søjler med frugtklase-prydbælte, hvilende på svungne postamenter med løvemasker; under de to yderste en hængekugle. Det lidt forsænkede, bredere midtfelt skærer ned mellem søjlepostamenterne og savner frise. Sidesykkerne er derimod traditionelt, arkitektonisk opbyggede og har over søjlerne bøjler med englehoved, tandsnit og diamantbosse.

Storfelterne indrammes af næsten ens opbyggede fladbueportaler båret af joniske dydehermer, der på skaftet har kvindehoved over frugtklase. Dyderne er fra nord: Troen og Håbet (fig. 17), Kærligheden og Retfærdigheden

samt Klogskaben og Styrken. En lille hængekonsol midtdeler bueslaget, der i midtfeltet ledsages af en perlestav, i sidefelterne af en forsænket bort med vekselvis kugle- og diamantbosse. Midtfeltet har i sviklerne englehoved, sidefelterne et lille profilansigt i fladsnit.

Storstykkets postament har kvartrund gesims, der prydes af en langstrakt kartouche med englehoved mellem frugtklaser, hængeklæder og yderst små dyriske profilmasker. Feltet flankeres af kraftige fremspring med englehoved over frugtklase, diamantbosse og volut. Postamentvingerne har ovalbosse, mens storvingerne, der foroven løber ud i et ørnehoved, rummer givernes initialvåben i slyngbåndsmedaljon. I nord »PB« for Peder Byrgesen over et skjold med lykkens gudinde, Fortuna, vist som en nøgen kvinde dansende på en kugle (fig. 16), i syd »AND« for Anne Nielsdatter over et skjold med Kristusmonogram. Den forkrøppede storgesims har under kronlisten ædelstensbort og pærestav.

Topstykket svarer i opbygningen nogenlunde til sidestykkerne, dets postament dog nærmest til storstykkets. Topfeltets dydehermer er Mådeholdet (i nord) og Kyskheden (med palmegren), og dets flankerende søjler er joniske, højhalsede, med glatte, foroven udbugende skafter. Vingerne, der nærmest danner gavle over sidestykkerne, er bygget op om en muslingeniche stående på en lav, brudt segmentgavl. Nicherne rummer frifigurer af evangelister, hvis symbolvæsen ligger på gesimsen foran, Markus (i nord) og Lukas (fig. 18). De to sidste evangelister danner nu spir (Matthæus i nord) på vingerne. Før 1920 stod de yderst på storgesimsen (fot. i NM2). Topgavlen er formet som en brudt segmentgavl omkring en fladoval laurbærkrans. Den krones af den opstandne Kristus med sejrspanen, trædende på døden og djævelen i skikkelse af en slange og en benrad med pil. På to flankerende små spir står putti med lidelsesredskaber; andre (nyskårne) er 1920 anbragt yderst på storgesimsen.

Sin rige polykrome *staffering* har tavlen faet i forbindelse med en omfattende istandsættelse 1920, da maler Kristian Due – efter en undersøg-

Fig. 18. Evangelisten Lukas, detalje af altertavle 1645 (s. 1044). NE fot. 1982. — *Der Evangelist Lukas, Detail des Altarbilds von 1645.*

gelse af de gamle farvelag – så vidt muligt fremstillede den oprindelige bemaling fra 1645. Dominerende er laserende blå, lilla, røde og grønne farver, der på ornamentdelene er suppleret med forgyldning og sølv. Søjleskafterne står grå og brune, og på lister og rammeværk er stedvis anvendt rød og grøn marmorering. Stafferingen hviler på en ret god viden om den oprindelige, og indskrifterne, i forgyldt fraktur på sort bund, er alle de gamle, fremdraget i velbevaret stand.²⁷

Af *altertavlemalerierne* er søndre sidefelts en nymaling fra 1858, mens de øvrige – efter Dues rensning og supplerings – fremtræder i nogenlunde original skikkelse.²⁸ De må, ligesom de næsten identiske malerier på Billum-altertavlen, tilskrives Ribemalerne Sten Adamsen og

Hans (Jensen eller Bølling?), der 1652 udførte pulpituremalerierne i Guldager kirke (Skast hrd.).^{28a} I hovedfeltet er Nadveren fremstillet efter Peder Candid gennem stik af Johan Sadeler.²⁹ Apostlene er iført røde, blå, grønne og hvide kjortler, baggrundsarkitekturen er mørk med grønt hængedraperi. Maleriet er velbevaret, og kun mindre kompletteringer er foretaget 1920.³⁰ Til motivet svarer indskriften i postamentfeitet: »Hand skickede en Ihukommelse om sine Underlige Gierninger Den Nadige oc Barm/hiertige Herre. Hand giuffer dem Mad som hannem frycte, Hand Tencker/Euindelige paa sin Pact ... Psalm: CXI« (v. 4,5,9).

I nordre sidefelt ses Bønnen i Getsemane (fig. 17), og i de tilhørende frise- og postamentfelter læses: »Du skalt lade hannem en liden tid blifue ringere end/ Englene ... Psalm 8« (v. 6) og »Hand skal Dricke aff Becken paa Veyen ... Psalm CX« (v. 7). Søndre sidefelts maleri, Tilfangetagelsen, er en nymaling i olie på lærred, signeret »E. H. Seidelin 21/5 (18)58«. I de tilhørende frise- og postamentfelter læses: »Helffuedis Vand omspente mig Oc/Dødsens snaarer offuerfulde mig. Psalm 18« (v. 6) og »Jeg maa betale Dett Jeg icke/ Røffuede. Psalm LXIX« (v. 5). Topfeltets maleri, Korsfæstelsen, er udført efter et stik af Crispin de Passe, Amsterdam (Christie: Ikonografi, II, fig. 262). Flanke-ret af de to røvere hænger Kristus udstrakt på korset. Under det står Maria og Johannes i folderige gevandter, uforholdsmæssigt store. Ved korsets fod, der omfavnes af Maria Magdalena, ligger Adams hovedskal. I baggrunden Jerusalems tårne. Indskrifterne i topfeltets frise og postament lyder: »Sandelig hand baar vor Siugdom ... Esa: 53« (v. 4) og »Med et Offer fuldkommede hand til evig Tid dem so(m) blifue hellige. Heb: X« (v. 14). I topgavlen: »Jesus Christus tog Macten fra/ Døden oc førde Lifuet oc et Ufor/gengeligt Væsen til Liuset ... ii Timoth 1 (2 Tim 1,10) 1645«. På tavlens bagside noteret: »Istandsæt Aar 1920 under Nationalmuseet af maler Kr. Due. Som medhjælpere deltog C. Frederiksen og N. J. Termansen og Snedker P. Lauritsen«.

Præsteindberetninger 1754 og 1766 fremhæver den smukke altertavle, »på hvilken intet af billedhuggerarbejde og forgyldning er sparet«.³¹ Den stod med sin originale bemaling indtil 1769, da den blev nystafferet og malerierne opmalet. Arbejdet må være udført af den lokale maler Niels Lund, der bibeholdt en del af guldet og alle indskrifterne, idet dog topgavlens årstal 1645 afløstes af 1769. Alt træværk fik rokokkens farver: en stålgrå grundtone og derudover blå, grøn, cinnoberrød og gul samt en marmorering i kraftig grøn og lysblå farve.³² Malerierne fik en forgrovede opmaling. For ansigternes og hårets vedkommende nøjedes Niels Lund med at påføre et stærkt lys, dragterne derimod blev overalt overmalede, ligesom komposition og detaljer ændredes på flere punkter. Lempeligst slap topfeltets Korsfæstelsesfremstilling. Hovedfeltets Nadverscene derimod fik ny arkitekturbaggrund, fladt bjælkeloft og ny borddækning, ligesom de ejendommelige bænkeender dækkedes.

Omkring 1860 gennemgik malerierne en ny modernisering, foretaget af pastor E. H. Seidelin.³³ Søndre sidefelts billede blev som nævnt helt nymalet, mens de øvrige blot fik en ny overmaling, der for Getsemanebilledets vedkommende betød en ændring af kompositionen.³⁴ Samtidig fik tavlens træværk en ensfarvet overstrygning, og indskrifterne fornyedes i fraktur: Fra 1 Kor. 11,24 (postamentfeitet), Hebr. 4,15, Matt. 26,39, Joh. 4,34 og 10,11 (storstykkets frise og postament), Mark. 10,45 og Joh. 19,30 (topstykkets frise og postament) samt fra Joh. 1,17 (topgavlen).

1871 overstrøg maler Carl Nielsen Vrøgum atter træværket, nu med en lys egetræsfarve, lidt mørkebrunt og guld på listerne.³⁵ Om tavlen noterede Jacob Helms sig tre år senere, at den gjorde »en god Virkning i Kirken«, men Seidelins malerier måtte »helst ses i Frastand«!³⁶

Således stod altertavlen indtil 1920, da den gennem Kristian Dues istandsættelse og tilbageføring fik sit nuværende udseende. Ved kirkens seneste istandsættelse 1978-83 er foretaget en sikring af træværk og farver, og pastor Seidelins maleri i søndre sidefelt er konserveret.³⁷

Fig. 19. Maria med barnet, 1503, sidealterfigur (nr. 1, s. 1047). Jens Johansen fot. 1978. — *Maria mit dem Kinde, Seitenaltarfigur 1503.*

Sidealterfigurer. 1) (Fig. 19), 1503, Maria med barnet, fremstillet som den apokalyptiske madonna i stråleglans stående på halvmånen med små tilbedende figurer ved fødderne. Selve Mariafiguren er 126 cm høj. Hun har øjne med tunge øjenlåg under de hvælvede bryn og den høje pande, og om munden et lille spidst smil. Fra hendes store krone, med delvis fornyede

korsblomster, falder det lange, lokkede hår ned over kappen, der holdes sammen af et stort spænde over brystet. Såvel kappen som Marias to kjoler er fodsider og falder i store, knækkede folder; nederst – oven på halvmånen – stikker en skospids frem. På hendes højre arm sidder det ranke, nøgne og krølhårede barn, der hæver sin højre hånd velsignende, mens et æble i

den venstre nu er forsvundet.³⁸ Højre fod er afbrudt.

Af det tilhørende alterskab er kun det nederste i behold: fodstykket og et rundbuet, afsavet stykke af sidevangerne, der tjener som støtte for to grupper af små tilbedere. Til venstre ses det kirkelige hierarki, repræsenteret af paven og en bisp, til højre det verdslige, repræsenteret ved kejser og konge. Mariafigurens stærkt hulede bagside er lukket med panel, der formentlig er en rest af det forsvundne skabs bagklædning. Panelet fastholder den (delvis fornyede) strålekrans, der oprindeligt må have været fæstnet til skabets bagklædning.

Af den originale bemaling er kun sparsomme rester i behold, lidt gyldne stjerner på rød bund på indersiden af venstre sidevange samt fodstykkets indskrift i gyldne minuskler på rød bund: »Ave regina co[elorum, m]ater regis angelorum. an(n)o 1503« (Hil dig, himlenes dronning, englenes konges moder, år 1503).³⁹ Årstallet er overmalet med »1532«, der læses oven i det oprindelige. Stafferingen i øvrigt er Niels Lunds fra 1769. Figurene har naturlig karnation, Maria gråt hår, kappen er violet, yderkjolen blå med mørkeblå blomsterdekoration, inderkjolen rød. Hendes solgissel står lysgul, krone og brystspænde forgyldt. De tilbedende småfigurer har dragter i perlefarve, og fodstykkets rammeværk er blåmarmorert.

Mariatavlen har haft en nær parallel i Darum kirke (Gørding hrd.) og må have svaret til den helt bevarede i Havetoft kirke, lige syd for den nuværende landegrænse. Ligesom i Janderup er disse Mariabilleder skåret efter et forlæg, der har været almindeligt benyttet inden for den såkaldte Imperialissimamesters kreds (jfr. s. 985 og DK. SJyll. s. 2832 f.), og begge steder genfindes de to små grupper af tilbedere.⁴⁰

1754 omtales Mariabilledet ved korets nordside stående i sit endnu bevarede alterskab.⁹ Dettets reduktion til et beskedent fodstykke må være sket 1872, da figuren maledes, eller lidt tidligere.⁴¹ Bemalingen fra 1872 havde gult og gråt som dominerende farver. 1874 var billedet anbragt på triumfmuren nord for korbuen,³⁶ hvor det 1982 atter har faet plads. 1888-98 hang

Fig. 20. Bispehelgen, formentlig S. Erasmus, o. 1500, sidealterfigur (nr. 2, s. 1048). Jens Johansen fot. 1978. — *Heiliger Bischof, wahrscheinlich St. Erasmus, Seitenaltarfigur um 1500.*

det på nordvæggen i skibets 2. fag, og fra 1898 til 1925 stod det i syddørens niche.¹⁶ Herefter flyttedes det til triumfmuren syd for korbuen, og 1936 til norddørens niche. 1978 udførtes en grundig istandsættelse, hvorved 1872-bemalingen fjernedes til fordel for den underliggende, velbevarede staffing fra 1769.⁴²

2) (Fig. 20), o. 1500, en hellig biskop, snarest S. Erasmus. Bispefiguren, der ikke er helt så velskåret som Mariabilledet, er 155 cm høj, og

står på et hvælvet jordsmon. Han bærer messehagel (casula) over en fodsid subtile og har bispehuen helt nede i panden. Såvel på figurens bryst som foran på bispehuen findes en lille, oval forsækning, som snarest har indfattet en bjergkrystal. Højre hånd er løftet velsignende, mens den venstre nu holder en kalk, der er en tilsætning i fyrretræ, formentlig fra 1700'rne. Figuren, hvis bagside er stærkt udhulet, er opstillet på et lille fodstykke, udført 1872 (eller lidt før) af rammeværk fra Mariabilledets skab.⁴¹

Rokokostafferingen fra 1769 (hvid hagel, sort casula og hue med guldkant) er afdækket i forbindelse med en istandsættelse 1978. Samtidig konstateredes, at der nedenunder findes betydelige rester af oprindelig staffering på kridtgrund.⁴²

1754 var det tilhørende *†alterskab* endnu bevaret med fløje »af en gammeldags næsten udgået maling«. På den ene fløj sås en »konge«, på den anden »en mand siddende i en kedel fyldt med sydende olie«. Pastor Hammer, der fortæller dette, mente, at helgenen måtte være S. Poul eller snarest S. Johannes, der »efter kirkehistoriens formelding blev kastet udi en kedel fyldt med sydende olie«. Denne tolkning i 1700'rne er velsagtens årsagen til, at man da har erstattet figurens forsvundne attribut med en kalk.⁴³ Eftersom Johannes ikke var bisp, kan præstens identifikation ikke være rigtig. Og hverken bispehelgenerne Eligius (med kalk) eller Nikolaus (Janderup kirkes værnehelgen), som ellers var nærliggende muligheder, lader sig forene med fløjenes malede motiver. Snarest har bispehelgenen været S. Erasmus, og det oprindelige attribut været hans tarmvinde, mens malerierne har forestillet kejser Maxentius(?) og S. Erasmus selv, der koges i en gryde (jfr. DK. SJyll. s. 462, 1789f.).

1872, efter at skabet var kasseret, og figuren havde faet sit fodstykke, blev den malet i samme nuancer som Mariabilledet. Bispefiguren stod da på samme sted som nu, ved triumfmuren, syd for korbuen.¹⁵ Mellem 1888 og 1982 har bispefiguren været flyttet sammen med Mariabilledet, idet de to har været opsat som

Fig. 21. Alterkalk, 1712-27 (s. 1050), udført af Erich Nielsen Grøn, Varde, med anvendelse af ældre knop (jfr. fig. 22). NE fot. 1982. — *Abendmahlskelch*, 1712-27, von Erich Nielsen Grøn, Varde, unter Verwendung eines älteren Nodus.

Fig. 22. Detalje af alterkalk (s. 1050, jfr. fig. 21), sen-gotisk knop, o. 1500. NE fot. 1982. — *Abendmahlskelch*, Detail, spätgotischer Nodus.

Fig. 23. Alterstage, o. 1650-75 (s. 1050). NE fot. 1982. — *Altarleuchter, um 1650-75.*

pendanter ved triumfmuren og i skibets dørnicher.¹⁶

Altersæt, 1712-27, udført af Erich Nielsen Grøn, Varde, der til kalken har genanvendt knop og skaftled fra en fornem, o. 200 år ældre, gotisk kalk. *Kalken* (fig. 21) er 18 cm høj. På den cirkulære fod er graveret seks kølbuetunger, fra hvis mellemrum bladværk breder sig over den afrundede standkant. På én af tungerne er graveret et kors med trepas-ender og »inri«-bånd, hvorpå nu kun er bevaret højre hånd af et lille støbt, pånitted Kristusbillede. På modstående tunge et graveret monogram »SC« for kirkeejeren Simon Christensen (†1732). Knop og skaftled er som nævnt gotiske (fig. 22), fra o. 1500, skaftledene sekssidede, med to stavværksvinduer graveret på hver side, tungeborter, og nederst, ved overgangen fra foden, en skarpkantet krave. Knoppen er sekstunget. På såvel over- som underside har tungerne grave-rede stavværksvinduer, der mødes i små blad-

rosetter. Herimellem seks rudebasser, hver med en reliefminuskel, tilsammen dannende ordet: »Jhesvs«. Bægeret er let svejet, knop og skaftled forgyldte. Den sammehørende *disk*, tv. 15 cm, er meget flad, med graveret hjertekors på fanen og samme monogram som på kalken. Midt på undersiden Erich Nielsen Grøns stempel.⁴⁴

Eftersom sættet har afløst et simpelt af tin (jfr. ndf.), stammer kalkens gotiske dele næppe fra Janderup kirke. Reparationer omtales 1844 og 1881 ;⁷ 1892 nævnes forgyldning og anskaffelse af et tældehylster til altersættet.¹⁶

†*Altersæt*. 1588 modtog sysselprovsten Anders Sørensen Vedel 5½ dl. af kirken for en ny kalk og disk, han havde ladet gøre.⁴⁵ Dette sæt er formentlig forsvundet i forbindelse med 1600'ernes krige, eftersom kirken 1700 kun havde kalk og disk af tin.¹⁴

Oblatæsk er moderne, af sølv, cirkulær med cirkelkors på låget. 1862 havde kirken en t[†]*oblatæske* af porcelæn,¹⁶ der fornyedes 1879.⁷

Alterkande, o. 1850, af sort porcelæn med guld-kors, fra Bing og Grøndal. Tidligst omtalt 1862.¹⁶

Sygesæt, 1839, udført af Jacob Malmberg, København. *Kalken* er 10 cm høj, med blad-borter langs randen af den cirkulære fod og på den flade knop. En krave med frynsebort danner overgang til det svejede bæger, hvorpå med skriveskrift er graveret: »Tilhører Janderup og Billum Kirke«, samt, på den modstående side, »1839«. Herover Jacob Malmborgs stempel (Bøje nr. 1248), Københavns bymærke, gar-deinmærke for Christian Olsen Møller samt månedsmærket Vægten. *Dysken*, der måler 8 cm i tv., har glat overside og på fanens underside samme indskrift som kalken. Midt på undersiden det gentagne mestermærke.

Alterstager (fig. 23), o. 1650-75, 48 cm høje, med klokkeformet fod, balusterskaft og bred, afrundet skål. Lysetornen er fornyet i jern. Stagerne omtales tidligst 1730.⁴⁶ En *syustage*, 38 cm høj, bærer indskriften: »Skænket af P. L. Schmidt og Hustru, Kærup 1913«.

**Røgelsekar* (fig. 24), o. 1300-50, af malm, selve karret 19 cm højt. Skålen er halvkuglefor-

met med cirkulær fod, og har – ligesom låget – på randen tre øskner til ophænget. Låget er konisk med cirkulære huller og tre gavle, der har trepasformet gennembrydning og prydes af krabber og liljespir. Låget har mistet sit spir, formentlig et kors.⁴⁷ Det nuværende ophæng bestående af tre stænger, der foroven er samlet i en ring, er eftermiddelalderligt. Røgelsekarret, der 1862 og 1874 omtales i sakristiet, er 1905 afgivet til Den antikvariske Samling i Ribe (inv. nr. 8195).¹⁶

†*Messehagler*. 1730 var messehagel og -skjor-

te i god stand.⁴⁶ Anskaffelse af nye hagler omtales 1855 og 1899.⁴⁸

Alterskranke, 1897, halvcirkulær med drejede

balustre og mahognihåndliste. Sortmalet. Den afløste en †*alterskranke*, o. 1730, af (smede)jern, der var bekostet af Simon Christensen Hebo »nogle år efter«, at han havde skænket sin lysekroner (1724, jfr. s. 1062 og gravsten nr. 4).⁴⁹

En *knæleskammel* for præsten, fra 1700'erne, er udført i fyrretræ, med nyere polstring. Sortmalet.

Døbefont (fig. 26), romansk af granit, 100 cm

høj, kummens tværmål 87 cm, tilhørende den vestjyske type (Mackeprang: Døbefonte s. 166). Foden, af rødlig granit, er formet som en søjlebase, men mangler typens almindelige rundstav ved overgangen til kummen, et træk, der genfindes i nabokirkerne Nørre Nebel, Henne, Lunde og Ovtrup. Kummen er halvkugleformet med velhugget attisk profil, hvor den øvre rundstav er erstattet med platte. Åbningen har en tre cm bred lågfals, hvori ses enkelte lyserøde rester af den bemaling, fonten havde indtil en afrensning 1882. 1845 flyttedes fonten fra altret »ned i koret«, hvor den ses på fotografier fra o. 1900, stående vestligt, lidt nord for rummets midtakse.¹⁵ 1935 flyttedes den til sin nuværende plads i skibets østende, nord for midtergangen.

Dåbsfad, o. 1550, i drevet messing, sydtysk,

tvm. 62 cm. I bunden medaljon med Bebudelsen, herom et næsten udpudset minuskelbånd og en frise med hjort og hund, der er gentaget på fanen. Fadet er skænket af Poul Borreby, kirkeejer 1733-48 (jfr. †gravkapel).⁶ *Dåbskanden*

Fig. 24. Røgelsekar, o. 1300-50 (s. 1050), nu i Den antikvariske Samling i Ribe. Antikvarisk Samling fot. — *Weihrauchfaß*, um 1300-50.

er fra 1919, at messingblik, 26 cm høj, skænket af Ester Kromager.¹⁶

Fontehimmel (fig. 25), 1652, ligesom altertavlen et arbejde fra Varde-billedskæreren Jens Oulfsens værksted. Himlen er sekssidet med bøjlebaldakin, 150 cm høj, samlet foroven i et profileret ophæng, hvorfra Helligåndsdue hæn-ger ned over den centrale frifigurgruppe af Kristi dåb. Denne omslutes af de seks kraftige, svungne bøjler, hvorpå er anbragt 12 små udskårne apostelfigurer, der for de flestes vedkommende kan identificeres ud fra deres attribut. I øverste række: 1) Peter med nøgle. 2) Jakob den Ældre med pilgrimsstav og musling på hatten. 3) Filip med kors. 4) Matthæus med hellebard. 5) Uden attribut, deklamerende med udslået dobbelthånd på venstre arm(?). 6) Judas Taddæus med kølle. I nedre række: 7) Andreas

bundet til dobbeltkors. 8) Johannes med kalk. 9) Jakob den Yngre med valkestok. 10) Uden attribut. 11) Med stav (?). 12) Nu uden attribut. Mellem bøjlerne har himlen små, udsavede topstykker; frisen brydes af diamantbosser i hjørnerne, og loftet (bunden) har radiale ribber udgående fra en diamantbosse i midten. Den brogede staffering er fra 1982. I frisefelterne læses i forgyldt fraktur på sort bund: »Lad de smaa/Børn komme/til mig ... Matth. 19, 14«. 1754 kunne himlen optrækkes og nedlades »med balance vægt oven over hvælvingen« (jfr. s. 904), og den bar da endnu den oprindelige staffering med årstallet 1652.⁹ Siden har himlen gennemgået de samme overmalinger som inventaret i øvrigt: 1769, da frisen fik indskrift fra Mark. 16,16, samt 1872 og 1936.¹⁶ Farvelagene undersøgtes 1978 i forbindelse med en gennemgribende istandsættelse.⁵⁰

t *Vievandskar*. Ved en istandsættelse af kirkegården i årene før 1874 fandtes brudstykker af en ottekantet granitkumme, der ifølge Helms uden tvivl havde været et vievandskar.³⁶

Korbuekrucifiks (fig. 27), o. 1300, næsten svarende til krucifikset i Sønder Vium (Ringkøbing amt); også krucifiksfiguren i Billum og dens sidefigurer stammer formentlig fra samme værksted (jfr. s. 1094). Kristusfiguren, ca. 150 cm høj, hænger i let skrå arme med hovedet svagt hældende mod højre skulder. Ansigtet er bredt, øjnene lukkede, og begge ører står fri af det skulderlange, bølgede hår. Tornekronen, der går næsten i ét med håret, har mistet sine indborede torne.⁵¹ Legemet hænger lodret ned, og benene er trukket noget op under kroppen; højre fod er lagt over den venstre og drejet lidt udad. Kroppen er ret bred i forhold til de spinkle lemmer, lændeklædet er mere end knælangt. Det er foldet i en vandret vulst ved bæltstedet, hvorfra der ved begge hofter hænger lange rørfoldede snipper. Billedskæreren har gjort omhyggeligt rede for brystkassens

Fig. 25-26. 25. Fontehimmel, 1652, formentlig skåret af Jens Olufsen i Varde (s. 1051). 26. Døbefont, romansk af granit (s. 1051). NE fot. 1982. — 25. *Taufdeckel 1652, vermutlich von Jens Olufsen, Varde, geschnitzt*. 26. *Romanische Granittaufe*.

ribben og for muskulatur og sener; et realistisk træk er fodens fortykkelse over naglen, frembragt ved kroppens vægt. Figurens udhulede ryg er lukket med en træplade. Korstræet er oprindeligt, men hele den øvre arm og de tre korsender er afsavet. I korsskæringen et rudeformet felt, indrammet af fire store blade; en detalje, der genfindes i Sønder Vium. Korstræet har høj, tresidet midtprofil, kantet af ædelstensgruber i firpasform. Hændernes og føddernes indfældning i korstræets midtprofil kan næppe være oprindelig. Krucifiksets bemaling stammer fra 1982. Enkelte rester af ældre stafferinger konstateredes 1978.⁵¹ Krucifikset hænger over korbuen, hvor det også havde plads 1874, da Jacob Helms beskrev kirken.³⁶ Han omtaler også under tårnhvælvingen krucifiksets to *†sidefigurer*, som svigerinden Wilhelmine Bang har forevigt i en lille tegning (fig. 28). Den viser Maria og Johannes ret nøje svarende til de bevarede sidefigurer i Billum (s. 1094 med fig. 26). I modsætning hertil har Maria dog sine hænder knuget foran brystet, og hendes ansigt synes sammentrukket i smerte. Det vides ikke, hvad der siden er blevet af disse fine stykker tidliggotisk skulptur.

Prædikestol (fig. 29 og 31), begyndelsen af 1600'rne, i fem fag, af hvilke de fire danner kurv, det sidste en bro til væggen, modsat opgangen. Fagene flankeres af korintiske søjler med beslagværks-rydbælter og glatte, lidt udbugende skafter. Kapitælerne akantusløv danner usædvanlig lange grene, der er skåret for sig. Fagene har profilindrammede nøglehulsfelter, som dannes af ombukkede profiler bærende en hesteskobue med æggestav. I sviklerne englehoved. Under søjlerne har postamentet bøjlefremspring med kvindehoved; frisefremspringene har vekselvis engle- og løvehoved, og på siderne kasetteværk. En æggestav indrammer frisefelterne og ledsager arkitraven. Hængestykkerne udgøres af englehoveder flankeret af profilknopper under postamentfremspringene. Svejjet underbaldakin med profilribber i stødene, endende i en profileret konsol. Af *opgangen* er kun mægleren oprindelig, profileret med kuglespir. Opgangspanelet er fra

Fig. 27. Korbuekrucifiks, o. 1300 (s. 1052). Hude fot. 1905. — *Triumphkreuz um 1300*.

Fig. 28. *†Sidefigurer* til korbuekrucifiks, o. 1300 (s. 1053, jfr. fig. 27). Efter tegning af Wilhelmine Bang o. 1875. — *†Seitenfiguren des Triumphkreuzes, um 1300. Nach Zeichnung um 1875*.

Fig. 29. Prædikestol, begyndelsen af 1600'rne (s. 1053), udsnit. NE fot. 1985. — *Kanzel, Anfang des 17. Jahrhunderts, Ausschnitt.*

o. 1768, med udsavede, svejfede balustre over panel med rombefyldinger.

Den store sammenhørende *himmel* er – bortset fra topstykkerne – af fyrretræ. Den springer som en lidt uregelmæssig fem-sidet polygon frem fra væggen over stolen. Frisefremspringene prydes vekselvis af engle- og løvehoved. Hængestykkerne og de meget store topstykker er formet som kartoucher, flankeret af henholdsvis drejede knopper og småspir. Himlens loft har radiære, profilerede ribber udgående fra en midtroset med drejet hængesknap. Et udsavet hængestykke langs væggen er fra 1936.⁵¹ Enkel bogstol fra 1700'rne.

Mens felternes malerier er de oprindelige, er prædikestolens bemaling i øvrigt fra 1982, da man i nogen grad gentog en staffering fra 1936. Dominerende er rødlige og lilla toner, endvidere er anvendt guld, sølv og klar blå samt en blåmarmorering, der bygger på konstaterede

rester af rokokostaffering. Fra denne bemaling er bevaret frisefeltternes indskrifter i skråtstillede, forgyldte versaler på sort bund, mens himlens versalindskrift fra Joh. 6,35 og 41 er en nymaling.

Friseindskrifterne henviser til de fem velbevarede, oprindelige *malerier*, der viser Kristus som frelseren mellem de fire evangelister. Alle er vist stående, på blå bund, iført lange, røde, hvide, blå og brune gevandter, evangelisterne med bog, symbolvæsen og perspektivisk glorie. Malerierne og de tilhørende friseindskrifter er, fra opgangen: 1) »S. Matthæus«. 2) »S. Marcvs« (fig. 29). 3) »Salvator« (fig. 31), Kristus stående med korset efter stik af Anton Wierix efter Maerten de Vos.⁵² 4) »S. Lvcas«. 5) »S. Iohannes«.

Prædikestolen står ved skibets sydvæg, vest for det østligste vindue, på en muret underbygning fra 1641, da prædikestolen – ifølge en notits i dåbsbogen – skal være blevet nedtaget af sit forrige sted og forflyttet »vesten ved det store vindue«.⁵³ Dens oprindelige plads har formentlig været i skibets sydøsthjørne. 1754 beretter præsten, at prædikestolen havde været skikkelig, men nu var noget forfalden, særlig på kronen; »malingen er og til dels afgåen, saa jeg ingen årstal derpå har kunnet finde«.⁹ 1768 var prædikestolen nylig blevet repareret, men ikke stafferet, hvilket skulle ske den følgende sommer.¹⁴ Denne bemaling, der må være udført af Niels Lund, omfattede på himlen det samme skriftsted som nu, og i postamentfelterne indskriften: »omvend Dig/ tro paa Jesus/ den gode Hyrde/ saa skal han/ frelse dig«.¹⁶ Disse indskrifter, malerierne og lidt guld blev ladet urørt 1870, da prædikestolen overmaledes med lys brun egetræsmaling og stjerner under himlens loft.¹⁵ Således malet – og med plydsbeklædning – stod prædikestolen indtil 1936, da Peter Østergaard Hansen efter Peder J. Baggers anvisninger gav den en nystaffering, der ligesom den nuværende i væsentlig grad byggede på frilagte rester af 1769-stafferingen. En nærmere undersøgelse af prædikestolens gamle farverester er foretaget inden den seneste nymaling 1982.⁵⁴

Fig. 30. Indre set mod vest. NE fot. 1982. — *Intérieur gegen Westen gesehen.*

Fig. 31. Prædikestolsfelt med maleri, Kristus med korset, begyndelsen af 1600'rne (s. 1054). NE fot. 1982. — Kanzelfeld mit Gemälde, Christus mit dem Kreuz. Anfang des 17. Jahrhunderts.

Fig. 32. Detalje af stolestadepanel med indskriften »Anders Nilsn 1589« (s. 1056). NE fot. 1982. — Detail des Gestühls mit Inschrift.

Stolestaderne (fig. 30, 32-33), der tilhører eg-nens karakteristiske ungrenæssancetype med »Ribeskæringer« og måske er udført af den Mikkil Tuesen i Tarp, der har signeret staderne i Nr. Nebel, er ifølge indskrift opsat 1575 på foranledning af Jørgen Sørensen, Store Hebo. Kun stolegavlne og panelerne, det ene med årstallet 1589, er de gamle, mens selve bænke-ne er fra 1936. De 2×20 gavle består af et ramme-værk, der indfatter to højfyldinger, og hvis lodrette rammestykker fortsætter i små lave, profilerede spir. Kun rammeværket er af eg, mens de fladsnitagtigt udskårne fyldinger er i fyr. De øvre har forskelligt arrangeret akan-tusbladværk under halvrosen; én af sydsidens har et skjold med mærke (bomærke?), formet som et skråtstillet, ligearmet, korset kors. De nedre fyldinger er dels nogenlunde tilsvarende, dels glatte, dels har de foldeværk med hjerte-formede gennembrydninger. Som vanligt mangler gavlene, der nu er 115 cm høje, et nedre, vandret rammestykke, der snarest har bestået af en gennemløbende fodplanke, som den stadig ses i Kvong kirke. De to forreste stader har lidt højere gavle (120 cm) med fyl-dingslåger og aflukkes af paneler med fyldinger i to rækker. Panelernes øvre, liggende fyldin-ger, hvorimellem der stedvis er hjerteformede gennembrydninger, har udskåret bladværk og masker, en af dem to englehoveder over re-liefversalerne: »Anders Nilsn 1589« (fig. 32). Et tidligere indgangspanel, nu opsat mod skibets nordvæg mellem forpanelet og triumfvæggen, er tilsvarende med en giverindskrift i de tre vestligste øvre fyldinger (fig. 33): »Jørgen Sør-ve/ns i Hebo hafv/er let disse// Skammel gør-/re som blif in/ssot om pinzdag// 1575«. Ved årstallet, der er indskåret, et mandshoved med puldet hat (Jørgen Sørensen?).

Stadernes bemaling er fra 1982. Grundfarven er koksgrå, profiler og rammestykker har nu-ancer af rødt, lilla og lysbrunt, gavlenes fyldin-ger har grønt løvværk, og fyldingsdørene og panelernes bagsider er marmorerede. En un-dersøgelse 1978 viste ingen spor af oprindelig staffing, men i øvrigt de samme staffing-er fra 1769, 1870 og 1936 som prædikestolen.⁵¹

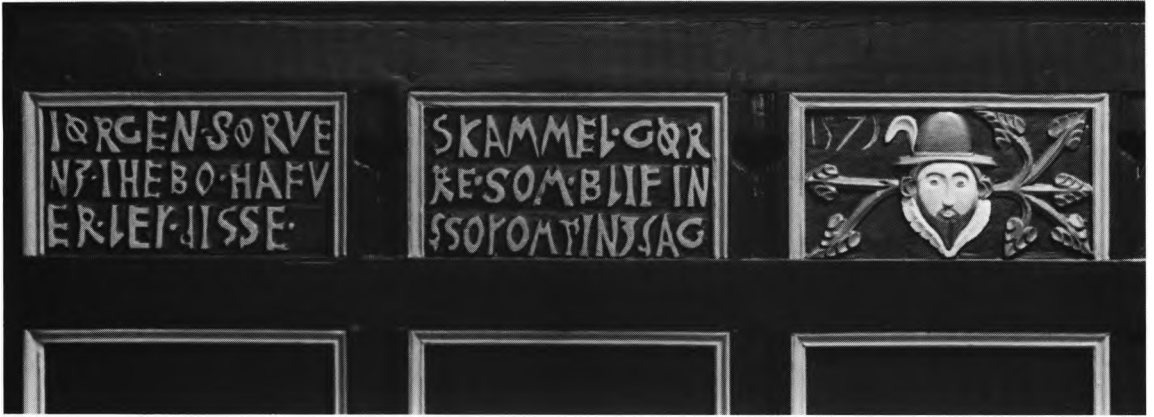

Fig. 33. Udsnit af stolestadepanel 1575 med giverindskrift for Jørgen Sørensen i Hebo (og hans portræt?) (s. 1056). NE fot. 1982. — *Ausschnitt von Gestühl, Stifterinschrift für Jørgen Sørensen in Hebo (mit seinem Porträt?)*.

Tidligere fandtes også stader i koret, idet der 1641 gjordes ÷kvindestole der, »paa syndere og nørre side«. ⁵⁵ En istandsættelse af kirkens stolestader var netop sket 1768, og året efter fik de marmorering, blåt rammeværk og grå fyldinger. ¹⁴ 1843 blev de to øverste mandsstole repareret og opmalet, og 1859 gjordes gangen tre alen bredere ved afkortning af kvindestolene. ¹⁵ Disse fik 1866 ryglæn, og året efter fornyedes rygstødet i mandfolkestolene, inden alle stader 1870 blev overstrøget med den nævnte »ege- eller ahornfarve«. ¹⁶ Staderne bestod da af 2 × 23 rader, der alle var åbne (d.e. uden låger) bortset fra de forreste tre i nord og to i syd, der var »dobbelte og lukkede«. ¹⁶ Panelet med giverindskriften var indgangspanel i vest ved norddøren og prydede ifølge Jacob Helms en stol, der tilhørte Store Hebo. ³⁶ 1936 foretoges en omsætning og fornyelse af stoleværket. I skibets nordøsthjørne indrettedes et åbent dåbsrum indrammet af tidligere indgangspaneler og et rokokopanel fra en (†)lukket pulpiturstol, og staderne dækkedes af en staffering, der tilstræbte en genskabelse af 1769-bemalingen. Ved restaureringen 1978-83 har staderne fået deres nuværende opstilling og bemaling.

Degnestol (fig. 34), 1603, nu afkortet med ét fag og for bænken vedkommende stærkt fornyet 1936. Pulten er 147 cm høj. Dens vanger afsluttes af trekantgavl med tandsnitsborter, kronet af tre småspir. Det tofags forpanel (fyrretræ) har glatte fyldinger under afplattede fri-

sefelter med reliefversaler: »domini 1603«. Begyndelsesordet »anno« må have stået på det bortskårne fag i øst. I det skråtstillede pultbræt er skåret initialer, mærker og årstal, hovedsagelig i 1600'rne. Af bænken er kun de 170 cm høje vanger oprindelige, med volutudsvejfede forkanter, der på siderne ledsages af karvskåret ornamentik: neglesnit vekslende med små cirk-

Fig. 34. Degnestol 1603 (s. 1057). NE fot. 1982. — *Küsterstuhl 1603*.

Fig. 35. Dørføj, 1769, fra (†)pulpiturstol tilhørende Store Hebo (s. 1058). Nu mellem kor og sakristi. NE fot. 1982. — *Türflügel eines (†)Emporenstuhls für den Herrenhof Store Hebo.*

Fig. 36. Skriftestol, o. 1768(?), i sakristiet (s. 1058). NE fot. 1985. — *Beichtstuhl um 1768(?) in der Sakristei.*

ler. Det trefags rygpanel med høje renæssancefyldinger er genanvendt træ, forskåret i begge sider.⁵¹ Sæde og gesims er fra istandsættelsen 1936, da degnestolen fik sin nuværende plads i skibets sydvesthjørne. Den koksgrå bemaling med forgyldte sirater og lidt grønt er fra 1982.⁵⁶

1641 blev degnestolen flyttet »af sin Forrige sted i Sacristiet(?), og i Alter Gulvet«, dvs. til koret ved siden af altret.⁵³ Herfra flyttedes den 1745 »ned«, formentlig til dens senere kendte plads i korets sydvesthjørne.⁷ Allerede 1874 havde pulten mistet sit ene fag, og før 1936 var bænken så smal, at kun én person kunne sidde i den.⁵⁷

Skriftestol (fig. 36), o. 1768(?), bestående af en lænestol til præsten omgivet af en tresidet knæfaldsskranke, alt i egetræ på en trapezformet repos, 120 × 235-180 cm. Præstestolen er 130 cm høj; af glatte brædder med udsavet ryg, vanger og frontsarg. Den omgivende skranke med udsavede balustre har låge midt for. Under den nuværende egetræsmaling fra 1872⁴⁶ ses flere steder en livlig blå marmorering på hvidgrå bund, der må tilhøre en rokokostaffering af Niels Lund 1769. Da en undersøgelse af farvelagene 1978 ikke viste spor af ældre farver,⁵¹ er skriftestolen formentlig udført i forbindelse med istandsættelsen af kirkens træinventar i årene før 1768.¹⁴ Stolen står på sin gamle plads i sakristiet, hvor arrangementet udgør et sjældent velbevaret eksempel på 1700'ernes skriftestolsindretning.⁵⁸

To (†)lukkede *pulpiturstole* tilhørte ejerne af Store Hebo og herskabet på Søvigård (Ovtrup sogn), hvis jorde for en stor del lå i Janderup sogn. Den endelige indretning skete 1774-75 samtidig med opsætningen af orgelpulpituret, hvorpå de blev anbragt som to kabiner flankerende orgelfacaden. Bevaret – efter pulpiturstolenes nedtagning o. 1865 – er kun de tofags vinduespartier hvilende på brystningen (jfr. fig. 30) samt en dørføj og et panel (fig. 35, 37). *Dørføjen* (fig. 35) er gennem en indskrift knyttet til Hebo-stolen og dateret 1769, hvorfor den oprindelig må have hørt hjemme i en lukket stol opsat dette år (på gulvet?). Den måler 165 × 78 cm, og har to kvadratiske spejlfyldinger.

Fig. 37. Panel med tre malede dyde-figurer, tilskrevet Niels Lund, fra Store Hebos eller Søvig's (†)pulpiturstol (s. 1058), 1774-75 (eller 1769?). NE fot. 1982. — *Paneel mit drei gemalten Tugendfiguren, zugeschrieben Niels Lund, 1774-75 (oder 1769?). Von einem (†)Emporenstuhl.*

Den originale bemaling er i behold, rammeværket står blågrønt, spejlene røde med blå og hvide rocailler, gul kantprofil. Dørflojen har siden 1936 plads mellem kor og sakristi, og på dens (fornye)de overkarm er fastgjort et bræt med malet, hvid indskrift: »Den(ne) stoel til hörrer stoer Heboe. 1769«. Dørfloj og skriftbræt har efter nedtagningen o. 1865 en tid fundet anvendelse på Store Hebo.⁵⁹ *Panelet* (fig. 37) har tre fyldinger med malede dydefremstillinger. De tre kristne dyder er vist i skikkelse af unge kvinder med hvespetalje, stående i et landskab, hvis træer leder tanken hen på de »kinneserier«, der var på mode i samtidens verdslige rumudsmykninger. Fra venstre ses Troen med due (men uden kors), dernæst Håbet og Kærligheden med to små børn. Panelets rammeværk har nu en grå overmaling, men herunder er konstateret en oprindelig blå farve ledsaget af cinnoberrød kantstav.⁵¹ Malerierne, der må tilskrives Niels Lund, har øjensynlig haft paralleller på Søvig's (†)pulpiturstol fra o. 1775 i Ovtrup kirke (s. 1151). Efter o. 1865 indgik panelet i stoleværket, indtil det 1982 fik sin nuværende anvendelse i tårnrummet som brystning på orgeltrappens repos.

Skab, o. 1850, med fyldingsdør, af egetræsmalet fyr. I sakristiet, hvor det nævnes 1862.

En (†)kirkekiste fra middelalderen omtales 1754 (se s. 1099).

Pengeblok fra 1700'rne, 75 cm høj og lavet af en udhulet, seksidet affaset egestamme, beslået med fire lodrette og to omløbende jernbånd. Øverst fladt jernlåg med stor pengetragt og to overfaldslukker; låse mangler. Bemaling fra 1982, lilla med sorte jernbånd. Blokken står i tårnrummet lige inden for døren. 1840 krævede synet, at fattigblokken skulle males blå med sorte bånd, såfremt sognet ville have den stående i koret mellem altret og degnestolen.¹³

En *pengebøsse* af blik, o. 1850, 10 cm høj, nu uden låg, har på siden et skilt med graveret skriveskrift: »De Fattiges Bøsse«. Omtalt 1862, nu i Varde Museum (inv. nr. V 2139).⁶⁰ (†)*Penge-tavle*. 1730 oplyses, at kollekttavlen manglede et par søm. Af en (†)*klingpung* var stangen endnu til stede i 1920'rne.⁶¹

Dørfloje. 1) (Fig. 9), senmiddelalderlig, i skibets norddør, 253 × 130 cm, svagt rundbuet foroven, udført af to svære egeplanker med ca. 50 cm brede fortykkelser foroven og forenden på fløjens inderside. Plankerne er samlet med to tværrevler, indkilet i fortykkelserne, og herpå sidder også de nyere hængsler. Ved dørflojens forkant spor efter en stor kasselås, og på ydersiden aftryk efter jernbeslag, af hvilke de

Fig. 38. Orgel, værket fra 1966, facaden fra 1774, bibeholdt fra orgel nr. 2 (s. 1060). NE fot. 1982. — *Orgel, 1966, der Prospekt stamte von †Orgel, 1774.*

seneste er fjernet i forbindelse med en istandsættelse 1981. Disse markerer sig som udspæringer i den blågrønne bemaling, mens andre længst forsvundne prydbeslag giver sig til kende ved små forhøjelser i træoverfladen. Et sekundært indskåret bomærke har som grundform et kors på en Golgatahøj.⁶² Dørfløjens inderside har egetræsmaaling fra 1870-72.

Dørfløjen, der ved våbenhusets nedbrydelse 1886 blev siddende i den blændede åbning, havde indtil 1936 delvis de gamle beslag i behold, fire vandrette jern med liljespidser, dørskilt og håndtag samt kantjern forneden (fig. 9). Ovennævnte spor viser, at der oprindeligt imellem de vandrette jern har været grenede beslag og i midten to rudefelter. Samme år fik dørfløjen nye beslag i gammel stil, som 1981 atter er aftaget. De er i stedet anbragt på en ny yderdør, opsat til beskyttelse af den gamle. 2) 1769, mellem kor og sakristi, se (†)pulpiturstole. Kirkens øvrige dørfløje er nyere.

Orgel, bygget 1966 af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby, opstillet 1967.¹⁶ Syv stemmer, ét manual og pedal. Disposition: Manual: Gedakt 8', Spidsgamba 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Oktav 2', Scharf. Pedal: Subbas 16. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. På pulpitur i kirkens vestende.

†*Orgler*. 1) Positiv, bekostet af sognefolkene i præsten Søren Pedersen Vinters tid (1658-95). Denne skal »imellem messen« selv have spillet på instrumentet, måske i mangel af en egnet organist. 1700 betegnedes det som værende ved magt, men 1766 var det brøstfældigt. Positivet stod på et pulpitur i koret, muligvis over norddøren til sakristiet.⁶³ 2) 1774, bygget af Amdi Worm, Engum, skænket af Mads Rygaard, Store Hebo, der tillige oprettede et legat til dets vedligeholdelse og til organistens løn.⁶⁴ Orgelfacaden og det sammenhørende pulpitur i kirkens vestende er bevaret (jfr. ndf.). 3) Bygget 1886 af Knud Olsen, København, bag Amdi Worms facade. Oprindelig størrelse: fire stemmer.⁶⁵ Det udvidedes o. 1920 med to stemmer på pneumatisk vindladetilbygning.

Orgelfacaden (fig. 38) er fra 1774 i rokokostil, udført til orgel nr. 2. Midtpartiet buer frem, mens de smallere og lavere sidestykker er konkave med svungne gesimser. Udskåret rocailleværk danner gitter over midtfeltets piber samt vinger og topstykke, det sidste prydet med en violin. Facadens bemaling med rocailler, marmorering og forgyldte sirater er i det væsentlige original, udført af maler Niels Lund. Den er afdækket 1936 bag en egetræsmaaling fra 1872.¹⁵

Orgelpulturet, fra 1774, og sammenhørende med orgelfacaden, har brystning med glatte, profilindrammede fyldinger i 12 fag, hvoraf de seks midterste danner et buet fremspring. Ved siderne har der været to pulpiturstole, flankerende orgelfacaden (jfr. ovf.), hvoraf kun er bevaret de tofags vinduespartier, hvilende på brystningen. Til pulpiturets staffering, der svarer til orgelfacadens, hører en serie *apostelbilleder* malet i fyldingerne. Det er typiske landlige malerier af Niels Lund, med næsten identiske paralleller på Henne kirkes vestpulpitur. Alle apostle er vist stående i fuld figur, dog afskåret

lige over fødderne. De er iført lange røde, hvide, blå og gulbrune gevandter, og alle har fyldigt skæg (dog ikke Johannes) og bærer attributter. Baggrunden udgøres af landskaber med let malede, kineseri-agtige træer, under en himmel med store skyer. Øverst på hvert billede er apostlens navn angivet i hvid skrift. Fra syd ses: 1) »S. Petrus« (fig. 40) med nøgler i venstre hånd; med højre peger han mod himlen. 2) »S. Jacobus Maior« med sværd i venstre hånd. 3) »S. Johanes« med en kraftig kalk. 4) »S. Andreas« foran sit skråkors og med kølle i hånden. 5) »S. Philippus« med kors i højre og slanger i venstre hånd. 6) »S. Thomas« med spyd. 7) »S. Bartholomæus« med kniv. 8) »S. Mattæus« med bog og pen. 9) »S. Jacobus Minor« med valkestok. 10) »S. Simonus« (fig. 39) med hænderne hvilende på saven foran sig. 11) »S. Judas Thaddæus« (fig. 39) med kølle. 12) »S. Matthias« (fig. 39) med økse. Det første maleri frilagdes 1920, de øvrige 1936.

Adgangen til pulpituret er fra tårnrummet, ad en trappe fra 1800'erne, på hvis repos der 1982 er opsat et malet panel (fig. 37), som stammer fra en af kirkens herskabsstole (se (†)lukkede pulpiturestole).

†*Orgelpulpitur*, 1658-95, i koret, se torgel nr. 1.

Salmenummertavler, moderne, tre ens, 75 × 52 cm, hvidmalet træ med sorte tal i letmetal. På skibets vægge. En †*salmenummertavle*, o. 1900, med skydenumre, ses på ældre foto-

Fig. 39. Orgelpulpitur, 1774, malerier af apostlene Simon, Judas Thaddæus og Mattias, tilskrevet Niels Lund (s. 1060). NE fot. 1982. — *Orgelpore*, 1774, *Apostelgemälde*, zugeschrieben Niels Lund.

Fig. 40. Orgelpulpitur, 1774, maleri af apostlen Peter, tilskrevet Niels Lund (s. 1060). — *Orgelpore*, 1774, *Gemälde, Apostel Petrus*, zugeschrieben Niels Lund.

Fig. 41. Lysekroner 1724 (s. 1062), skænket af Simon Christensen Hebo og hans hustru Anne Enevoldsdatter. NE fot. 1982. — *Kronleuchter 1724, von Simon Christensen Hebo und seiner Frau Anne Enevoldsdatter gespendet.*

grafier ophængt på triumfmuren, syd for korbuen.

Præsterækketavler, tre ens, den ældste fra o. 1750, svarende til Billums (s. 1100). Tavlerne er af fyr, 70 × 42 cm, med tresidet afslutning foroven og gulmalet listeramme. Gul skrift på sort bund. Den ældste tavle, med skriveskrift, opregner præsterne frem til nr. 12, de første fem under overskriften: »Præster efter Reformationen udi Janderup alleene«, de følgende under overskriften: »udi Janderup og Billum tillige«. De to yngre tavler, med malet, seksodet stjerne foroven, fører præsterækken frem til 1967. 1862 var den ældste tavle ophængt i skibets nordside, dens fortsættelse i sydsiden.¹⁶ Nu hænger alle tavler på skibets vestvæg under orgelpulpeturen, nord for midtgangen.

Lysekroner. 1) (Fig. 41), 1724, skænket af Simon Christensen Hebo og hustru Anne Enevoldsdatter (jfr. gravsten nr. 4). Den ca. 70 cm høje krone består af balusterstamme med otte S-svungne lysearme, hvis indre sving ender i en roset. Over kransen af lysearme fire små S-

svungne pyntearme, som forneden løber ud i et profilansigt. Øverst dobbeltørn, forneden en hængekugle med omløbende, graveret skriveskrift: »Gud til ære Haver Simmon Chrestensen Hebaae og/ Anna Envois Datter Foræret denne Kraane til jandrop Kierke: Anno 1724«. Efter årstallet er graveret en lille cirkel og et liggende kors. 1700'ernes præsteindberetninger omtaler kronen som en messinglysekrone med seks arme;³⁰ de to sidste må være kommet til ved en reparation inden 1862.¹⁶ Kronen hænger i koret, formentlig dens oprindelige plads, idet den allerede 1754 hang i »korsdøren«. 2-3) 1911, to ens, i renæssancestil med 2 × 8 arme. På den store, glatte hængekugle med graverede versaler: »Skænket Janderup Kirke 1911 af S. M. Sørensen St. Hebo«. I skibets 1. og 2. hvælv fra øst.

Kirkeskib (fig. 42), 1776, »De Ammeral«, et hollandsk orlogsskib, 135 cm langt. Skroget er sort med røde kanonporte i to rækker, endvidere er anvendt blå og forgyldning. På agterkastellet skibets navn med hvide versaler flankeret af årstallet og »Niels Seested« (sort skriveskrift), kirkens præst 1770-1807 og formentlig skibets giver. De originale farver er afdækket i forbindelse med en istandsættelse 1980 ved A. C. S. Nissen, der også foretog en omrigning.⁶⁶ I skibets vestfag; også 1862 hang det »i midtgangen«.¹⁶

†*Ligbåre*, 1603. Ifølge præsteindberetningen 1766 stod på den ene ligbåre på begge sider: »M:F:H: 1603«.⁶

Klokker. 1) 1897, tv. 87 cm, på slagringen reliefversalerne: »Omstøbt 1897 Chr. Christensens enke Aarhus«. 2) 1981, tv. 75 cm, indskrifter med reliefversaler. På halsen: »To søgnebørn skænkede mig. Jeg er støbt til Janderup kirke i året 1981 af Petit & Fritsen i Holland.« På legemet: »Kirken skal hver mands/ hjemhus være«. Halsens indskrift kantes af dekorative bånd, det øvre med fligede bladranker og knælende engle, det nedre med gotiske korsblomster. †*Klokker*. 1-2) 1646, støbt på foranledning af Peder Byrgesen (jfr. altertavle)⁵⁵ af Franciscus Rock i Glückstadt, begge med den latinske indskrift: »A(nn)o 1646 Franciscus Rock me

Fig. 42. Agterspejlet af kirkeskib, »De Ammeral«, 1776, skænket af præsten Niels Sehested (s. 1062). NE fot. 1982. — *Der Spiegel des Kirchenschiffes*, »De Ammeral«, 1776. Gespendet von Pharrer Niels Sehested.

Fecit Glychstad. Soli Deo Gloria« (År 1646 gjorde Frans Rock mig i Glückstadt. Gud alene æren).³⁰ 1766 siges kirkens to klokker at være »af særdeles behagelig Lyd, som just staar i Octav med hverandre, og Kand høres en Miil herfra«. 1818 siges den mindste at veje ca. 2 skpd; to af dens »ører« var afbrudte, og den afhændedes på auktion.⁶⁷ Den større klokke benyttedes 1897 til støbning af klokke nr. 1.

Klokkestolen i to fag er gammel, af egetræ, som til dels er genanvendt. 1915 forsynedes den med et nyt skråbånd.¹⁶

GRAVMINDER

Epitafier. 1) (Fig. 43) 1600'ernes midte. Sognepræst Hans Pedersen Riber (†1657) og hans to første hustruer Anna Christensdatter og Sophia Ægidiusdatter. »Condidit hic mortalitatis exuvias strenuus dei heros Iohannes Petri Rip(ensis) Ecc(lesiarum) I(anderup) et B(illum) olim pastor vigilant(issimus) concionator admirabilis labore et eruditione excellent(issimus) præpo(situs) V(ero?) nomoschiæ Q(væ) occid(entalis?) cum piis pudicis industriis qvondam tori nunc tumuli binis sociabus Anna D(ominus) Christierni F(ilia) Sophia M(agistri) Ægidii F(ilia)« (Her nedlagde sit dødeligheds hylster den standhaftige Guds helt Hans Pedersen Riber, forhen meget årvågen præst til kirkerne i Janderup og Billum, en beundringsværdig prædikant, fremragende ved flid og lærdom, endelig provst over det herred som kaldes Vestre (Horne), sammen med sine tvende fromme, kyske, flittige fæller, fordom i ægtesengen, nu i graven, Anna, Herr Christens datter, Sophia, magister Ægidius' datter).

Epitafiet udgøres af en stor, sort kalksten, 202 × 143 cm, næsten helt dækket af skriftsteder og moraliserende sentenser i reliefversaler og indhuggede versaler. Midt på stenen står Kristus med sejrspanen i højoval medaljon, hvis ramme har indskriften: »Er ieg dog baade fød oc død alle til hielp af ald nød«. I stenens hjørner og midt på hver langside i alt seks små reliefbilleder i cirkelmedaljon med tilhørende skriftord. Øverst til venstre en knælende nøgen mand med foldede hænder (Job 1,21), til højre dødning med le og spade (Hebr. 9,27) (fig. 44). I midten til venstre Gud i skyerne med velsigende højre hånd og rigsæble i venstre (Rom. 14,10), til højre korslagte knogler (Ez. 37,4), nederst til venstre slange og fakkelt (2. Kor. 5,10) og til højre bøjlekrone (Åb. 2,10). Midt mellem de to øvre hjørnemedaljoner står årvågenhedssymbolet: trane med sten i kloen. Mellem de nedre hjørnemedaljoner ses et timeglas foran et skriftbånd med ordene: »momentum unde pendet«, derunder korslagt sværd og palmegren og fortsættelse af indskriften »mortis

Fig. 43-44. 43. Epitafium (nr. 1, s. 1063), 1600'ernes midte, over sognepræst Hans Pedersen Riber, †1657, og hans to første hustruer Anna Christensdatter og Sophia Ægidiusdatter. 44. Detalje af fig. 43. NE fot. 1982. — 43. Epitaph, Mitte des 17.Jahrhunderts, für den Pfarrer Hans Pedersen Riber, †1657, und seine beiden ersten Frauen, Anna Christensdatter und Sophia Ægidiusdatter. 44. Detail von Fig. 43.

æternitas et vitæ/ elige/ hue voluntas hue crux ducit«. Den flertydige latinske indskrift kan oversættes: »Vælg det øjeblik, hvoraf livets og dødens evighed afhænger. Viljen trækker i den ene retning, korset i den anden«.68 Resten af stenen udfyldes af lærde religiøse sentenser på dansk, latin og hebraisk med versaler i planrelief, dels i den trelinjede, omløbende randskrift, dels i det rektangulære midtfelt. Randskriften gengiver mellem de to øvre medaljoner skriftstederne Matt. 25,13 og Matt. 24,36, på højre langsides det hebraiske skriftsted Es. 66,14 over et religiøst vers, samt skriftstedet Joh. 16,22.69 Mellem de to nederste medaljoner står, adskilt af et lodret bånd: »Dee ugudelige skulle gaa i den ævige pine/ men de retfærdige i det ævige liif«. Derunder er på stenens glatte rand indhugget følgende to indskrifter, der må opfattes

som udtalelser af henholdsvis en frelst og en fordømt: »mea (tormenta) (n)o(n) cogitavi« (jeg betænkte ikke mine pinsler) og »mea (gaudia) diu speravi« (jeg har længe håbet på mine glæder). Langs stenens venstre side er forneden skriftstederne Åb. 1,7 og Åb. 20,13, foroven det hebraiske skriftsted Ez. 37,5 over verset »Vii 3 her roer i hvile/ I andre oc mon ile«. Midtfeltets øvre del udfyldes af den latinske, personalhistoriske indskrift. Derunder følger indskriften »menneske kiend Gud oc tenck at du est dødelig« i et skriftbånd, hvis sidste del fortsætter i en skrå vinkel op mod højre hjørne-medaljons dødning og bærer en indhugget, pegende hånd samt ordene »ald kiøds vei« (fig. 44). Til venstre for midtfeltets centrale medaljon med den opstandne Kristus læses Matt. 28,10 og Joh. 14,3, til højre et religiøst

vers. Også den nederste del af midtfeltet bærer et religiøst vers. I et smalt bånd derunder er med fordybede versaler indhugget skriftstedet 1. Kor. 15,57. Endelig står med fordybede versaler på et tilsvarende vandret bånd under relieffet af sværd og palmegren: »menniske tenck i tiiden hvor du skal være i ævi«.

1754 nævnes den »alt for prægtige inscription med forgyldte bogstaver«. ⁹ Stenen, der savner angivelse af dødsår, må være opsat som epitafium, endnu mens Hans Pedersen Riber levede, antagelig før ægteskabet med den tredje hustru Anne Pedersdatter (jfr. †gravsten nr. 7). Den var indsat i skibets nordmur lige over for prædikestolen, omgivet af en primitiv arkitektonisk ramme med to doriske halvsøjler på højt postament. ⁷⁰ Nu indsat i tårnummets vestvæg.

2) (Fig. 45) o. 1807. På denne kirkegård i en indelukt og beplantet grav hviler hr. Niels Seested, forhen provst i Vester Herred og sognepræst for Janderup og Billum menigheder. Han fødtes på Tiimgaard 1740, blev præst i Janderup 1770 og kaldtes til et bedre liv den 8. august 1807. Ved hans side ligger hans søskende barn og ven, studiosus Jens Christian Damgaard, som døde 1778, 22 år gammel. Den nyklassicistiske trætavle, 139 × 93 cm, er ved pålagte lister opbygget som en portal med højt, tandsnitafsluttet postament, glatte pilastre med bladkapitæler og tandsnitgesims, der krones af et tretrinspodie med olielampe, flankeret af små vaser. Såvel hovedfeltets gravskrift som et religiøst vers i postamentfeitet har gule versaler malet på sort bund. I øvrigt er tavlen gråmarmorert med forgyldte ornamenten. Tavlen hænger, ligesom i 1800'rne, på skibets nordvæg. ⁷¹

Gravsten. 1) (Fig. 46) 1600'ernes begyndelse. Den næsten udslidte, lysgrå kalksten, 200 × 128 cm, har i hjørnerne cirkelmedaljoner med evangelistsymbolerne. Midt over det rektangulære skriftfelt, der udfylder hele stenens bredde, ses overkroppen af en engel med udbredte arme og vinger, under en dobbeltarkade, der bæres af kompositkapitæler på kanneleret skaft. Mellem de to nedre hjørnemedaljoner er der to

Fig. 45. Epitafium (nr. 2, s. 1065), o. 1807, over sognepræst Niels Sehested, †1807, og hans søskende barn Jens Christian Damgaard, †1778. NE fot. 1982. — *Epitaph, um 1807, für den Pfarrer Niels Sehested, †1807, und sein Geschwisterkind Jens Christian Damgaard, †1778.*

våbenskjolde; i det højre læses de to sidste initialer »ID«. Stenen slutter sig i opbygning og dekoration til en gruppe, som kendes fra Sønderjylland og kirkerne i Ribe. ⁷² Stenen, der måske er identisk med †gravsten nr. 4, ligger nu på kirkegården, nær den nordlige kirkegårdsportal.

2) (Fig. 47) o. 1642. Peder Byrgesen af St(ore) Hebo, fordum slotsskriver, husfoged og ridefoged til Riberhus, †20.jan. 1661 i sin alders 20 år, med sin hustru Anne Nielsdatter Hebo, som døde med hendes smertes søn 5. nov. 1642 udi i sin alders 20. år, en måned, og levede i ægteskab et års tid. Sort kalksten, 231 × 143 cm, indskrift med versaler i planre-

lief. Den rige, reliefhuggede udsmykning er arrangeret omkring et højrektangulært skriftfelt; i hjørnerne de fire evangelister med deres symboler og navne, i cirkelmedaljoner. Skriftfeltet flankeres af Troen (til venstre) og Håbet, på konsoller med deres navne »Fides« og »Spes«, og kronet af en opstandelsesscene i trekløverformet indramning med skriftord (Joh. 11,25). To siddende engle med blomstrende stav i den ene hånd holder i fællesskab en bøjlekrone ind over trekløverrammens toppunkt. Ved deres fødder skyder bruske tulipaner op. Mellem de to nederste evangelistmedaljoner holdes det afdøde ægtepars sammenflettede våbenskjolde af to engle, hvoraf den ene desuden bærer en rygende (aske)krukke, den anden en palme-gren. I det venstre skjold ses en skikkelse i flagrende gevandter stående på en kugle, under initialerne »PB«, i det højre er et Jesumonogram under »AND«. Midt over skjoldene forkrænkighedssymboler: en sæbebobleblæsende dreng, der rider på kranium og timeglas. Flere af stenens figurer strækker sig ind over den omløbende ramme og bryder dens religiøse indskrift (Visd. 5,15-16). Stenen er udført af samme værksted som to gravsten fra 1642 i

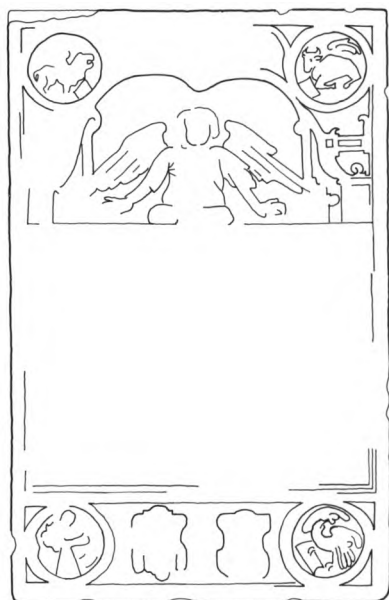

Fig. 46. Gravsten (nr. 1, s. 1065), 1600'ernes begyndelse. Målt af Henrik Bendixen 1984, tegnet af MN 1985. — *Grabstein, Anfang des 17. Jahrhunderts.*

Lunde kirke (s. 1128 med fig. 37 og 38), begge med signaturen »KCD«. Stenen lå oprindeligt over Peder Byrgesens gravkrypt foran korbuen (jfr. †gravkrypt nr. 1), men blev nogle år før 1874 ført ud på kirkegården,³⁶ og her lå den, indtil den 1896¹⁶ bragtes tilbage. Nu opstillet i tårnrummet, fæstnet til sydvæggen.

3) 1600'ernes midte, lysgrå kalksten, 202 × 115 cm. Den udslidte sten har et højrektangulært skriftfelt, der omgives af bladranker og kronet af et relief med den opstandne Kristus stående med sejrspanen på en skybræmme i rundbuet ramme, hvorpå det indhuggede skriftord Joh. 11,25. I stenens ovale hjørnemedaljoner står engle, der hver holder et symbol: øverst til venstre uidentificeret, til højre et snoet horn, nederst til venstre timeglas, til højre kranium. Mellem de to nederste hjørnemedaljoner en næsten udslettet religiøs indskrift. Stenens opbygning ligner gravsten nr. 21 i S. Katrine kirke, Ribe (s. 797), der er signeret af »II B(illed) H(ugger)« og stammer fra det såkaldte »Ribeværksted«, hvis arbejder tillige kendes fra Ribe domkirke og Sønderjylland (jfr. s. 585 og DK. SJyll. s. 2770 f.). Ligger på kirkegården, nord for tårnet.

4) (Fig. 48) o. 1716. Simon Christensen af Store Heboe, Janderup og Billum kirkes patron (jfr. s. 1041), †17(32) i sin alders □ år, med sin hustru Anne Enevoldsdatter, som døde 17D i sin alders □ år, med deres datter Sidsel Simensdatter, som døde 1716 i sin alders 31. år. Sort kalksten, 199 × 128 cm, med planreliefversaler i det højovale, laurbærkransede skriftfelt, der omgives af figurudsmykning i storakantus. Feltet flankeres af to fede engle med forkrænkighedssymboler, til venstre kranium og korslagte knogler, til højre timeglas. Englene står på liggende ovale felter med indhugget versalindskrift: »Døden er os vis/ men timen er uvis«. Over indskriftfeltet er en korsfæstelsesgruppe omgivet af bærfyldt bladranke, under feltet ægteparrets hjelm- og fjerprydede våbenskjolde. Det heraldisk højre skjold viser et korsprydet rigsæble samt initialerne »SCH« og har en venstrevendt hesteforkrop som hjelmfigur. Våbenet til heraldisk venstre med initialer-

Fig. 47-48. 47. Gravsten (nr. 2, s. 1065), o. 1642, over slotsskriver og ridefoged Peder Byrgesen, †1661, og hustru Anne Nielsdatter Hebo, †1642. 48. Gravsten (nr. 4, 1066), o. 1718, over Simon Christensen, †1732, hustru Anna Enevoldsdatter, †1729, og datteren Sidsel Simensdatter, †1716. NE fot. 1982. — *Grabsteine*. 47. Um 1642, für Schloßschreiber und Gutsvogt Peder Byrgesen, †1661, und seine Frau Anne Nielsdatter Hebo, †1642. 48. Um 1718, für Simon Christensen, †1732, seine Frau Anna Enevoldsdatter, †1729, und seine Tochter Sidsel Simensdatter, †1716.

ne »AEDB« har højrevendt fugl med blad i næbbet både i skjoldet og som hjelmfigur. I liggende oval under skjoldene indhugne versaler: »Sidsel Simensdatter«. I stenens hjørner sidder store evangelister med deres symboler, med fjerpen i hånd og opslået bog, hvori deres navne står med versaler. Nederst på den glatte ramme en slidt, religiøs indskrift.

Stenen lå over Simon Christensens gravkrypt i sakristiet, der antagelig blev indrettet ved datterens død 1716 (jfr. †gravkrypt nr. 2). Anne Enevoldsen blev begravet 15. nov. 1729, 82 år gammel, hendes mand tre år efter, 87 år. 1865-66 blev stenen, ligesom gravsten nr. 2,

flyttet ud af kirken.⁷³ Nu opstillet ved tårnrummets vestvæg.

*5) *Gravstensfragment*, o. 1600, sort kalksten, udslidt, 43,5-47 × 114 cm, med skriftstedet Visd. 5,16. Herunder begyndelsesordene til endnu to skriftsteder på hver sin side af et indhugget timeglas. Nu anbragt som dørtrin til stuehuset, Vester Janderup vej 19.

†*Gravsten, gravrammer*. 1) O. 1567. Hans Clausen, den første evangeliske sognepræst i Janderup, †1567. Gravramme af træ, som 1754⁹ lå »straks indenfor kirkedøren såsnart man vender om ad alteret«. Forsvundet før 1866.⁷⁴

2) O. 1597. Severin Andersen, fordum sog-

nepræst til Janderup kirke, †4.juli 1597. Gravramme af træ, som 1754⁹ lå i korets sydside, tæt ved altergulvet, men 1866 var forsvundet.⁷⁴

3) O. 1626. Christen Sørensen, sognepræst til Janderup, †10. marts 1626. Gravramme af træ, som 1754 lå i korgulvet på nordsiden af hans fader, Severin Andersens gravramme (nr. 2).⁹

4) 1600'ernes 2. fjerdedel. Anders Nielsen Heboe, †3. nov. 1602 i hans alders 59. år, med sin hustru Marie Iversdatter, †5. okt. 1629 i hendes alders 73. år og levede sammen i ægteskab 20 år. Gud gav dem en søn og en datter. Bekostet af deres salige søn Niels Andersens hustru Anne Nielsdatter i Varde.⁷⁵ Den »temmelig store« gravsten lå 1754⁹ i korgulvet inden for triumfbuen. Var sandsynligvis blandt de ligsten, som iflg. J. Helms' indberetning 1874³⁶ »for nogle år siden« var flyttet ud af kirken, og er måske identisk med gravsten nr. 1.

5) O. 1649. Hans Jensen af Jandrup, †1. febr. 1647 i sin alders 126. år (sic!), med sin hustru Kjersten Christensdatter, †12. sept. 1649 i hendes alders 60. år. Gravstenen lå 1754⁹ på kirkegården, på kirkens nordside »østen for den vesterste gang«.⁷⁶

6) O. 1651. Gregers Byrgesen Jandrup, †1651. Den store, vel udførte, men til dels temmelig udslidte gravsten lå 1874 på kirkegården.³⁶

7) O. 1659. »Anne S(a)l(ig) Hanses i Jandrup Præstegaard« (Hans Pedersen Ribers 3. hustru Anne Pedersdatter, jfr. epitafium nr. 1 og †gravfliser). Hun hensov 24. maj 1659 i hendes alders 42. år. Gravramme af træ, som 1766⁶ lå under mandsstolene i sydøstenden af skibet, over for Hans Pedersen Ribers epitafium.

†*Gravminde af tegl*, o. 1758. Sognepræst Niels Hammer, *4. juli 1683, †1758. Indskriften bestod af et mindevers, hvor der til de fleste verselinier var føjet konkrete datoer og talangivelser, vistnok med afvigende skrifttype:

Her endte Verdens Iammer *Ætat(is)* 75 P: C: 1758

(75 år gammel, 1758 e.Kr.)

Den Salig H(r) Niels Hammer *Nat(us)* 4de Jul(i)

A(nn)o 1683 (født 4. juli)

I Falletsgaard sin Føde Egn i *Dollerup Sogn* 1706

Hand lærte Børn i Dagbiereg Degn 1708 til 1711

Sophia Brun hun Blev hans Brud d. 31^e Aug(u)sto

1708

Med hinde holdt han Pagten ud, *ad 12 Ian(ua)r* 1738.

Syv Børn med hinde gud ham Gav, 5 *Søn(ner)*

2 *Døtt(re)*

Kuns to oplevede Denne grav, *sc. To Sønner*

I Viborg hand Collega blev *A(nn)o* 1711

men Sognepræst ved Kongens Brev *af 2. okt. 1720*

for landrup Sogn og Billum med, *Introduc(tio)* 3 *Ad-*

v(ent) *A(nn)o* *Eod(em)* (indsat 3. søndag i advent

samme år)

Der lagde hand sin sidste Sved

I Embedet hand viidste Fliid

Ustraflighed i ald Sin Tiid

Sot, Armod, Smerte, Sorrig med

Ham fulte i hver Livets Fied

Hans Daatter på Hans hierte laae

Nu ved hans Siide i denne vraae

Saa endes Livets Beske Tiid

for guds Børn i en Sejer Striid.

Indskriften er utvivlsomt forfattet af Niels Hammers søn, Jens Christian Hammer, der 1746 havde afløst sin fader som sognepræst for Janderup og Billum. Den var »udstukket i mursten før de blev brændt«.⁶ Jens Christian Hammer havde netop 1758 anlagt sit eget teglværk og forsøgte sig åbenbart med produkterne herfra til faderens gravminde i stedet for mere traditionelle materialer.⁷⁷ Hammer blev begravet 16. okt. 1758 på østsiden af det nordlige våbenhus, ind til kirkemuren, ved siden af sin datter.¹³

Gravfliser. (Fig. 49). 1) O. 1811. Rødgrå teglsten, 11 × 24 cm, med indridsede versaler »ISSBB født/ 1750 død 1811« (Jens Simonsen, Bandsbjerg, begravet 14. juli 1811, 61 år gammel). Fundet 1981 som del af teglstensfundament til sløjfet gravmæle i kirkegårdens nordøstlige del, nu indmuret i tårnets nordvæg.⁷⁸

2) O. 1814. Je(n)s Ch(ristian) A(nder)s(en), Iand(e)rup, -1797, †1814. Rødbrun teglsten, 10,5 × 22 cm, med indridsede versaler. Fundet 1976 i den nordlige del af østre kirkegårdsdige sammen med gravflise nr. 3, nu indsat i tårnummets nordvæg.⁷⁸

3) O. 1830. Rød teglsten, 11 × 30,5 cm, med indridset skriveskrift: »... i Nyborg 1769/Død i Jand(erup) Præste ...« (Maren Niederhausen, født i Nyborg 1769, fra 1825 tjenestepige i Jan-

Fig. 49. Gravfliser (nr. 1-3, s. 1068), af tegl. Nr. 1, øverst, o. 1811. nr. 2, nederst, o. 1814, nr. 3, i midten, uden dødsår. NE fot. 1982. — *Grabfliesen aus Ziegel.*

derup præstegård, hvor hun døde 6. sept. 1830). Stenen har udgjort del af et større gravminde af tegl, måske som Niels Hammers (jfr. ovf.). Fundet 1976 sammen med gravflise nr. 2, nu indsat i tårnummets nordvæg.⁷⁸

†*Graufliiser*, 1600'rne. Seks små sten over Hans Pedersens seks børn lå 1754 i altergulvet.⁹ (Jfr. epitafium nr. 1 og †gravramme nr. 7).

†*Gravkapel*. Poul Borreby, ejer af Janderup og Billum kirker og sognepræst til Gudum og Fabjerg, †1748, indrettede et gravkapel i tårnummet, antagelig i forbindelse med hans anden hustrus død 1734 (jfr. †kisteplade nr. 1). Kapellet, som var afskildret med panelværk, blev 1754 udsmykket med »smuk maling og navnetræk i døren«, ved Poul Borrebys svigersøn og efterfølger Lars Jelstrup.⁹ I forbindelse med sogneboernes overtagelse af kirken 1842 betingede den tidligere medejer af kirken, Ole

Sørensen, sig eneret til begravelsen i tårnet, hvor kisterne skulle stå urørte, indtil han bestemte noget andet.⁷ Kapellet blev nedlagt - 1865.¹⁶

I kapellet var 1766 hensat ligene af Poul Borreby og hans tre hustruer samt nogle af deres små børn. Om hans anden hustru, Mette Marie Joensdatters †*kiste* oplyses, at den var forskrevet fra København og prydet med forsøvede beslag.⁶ 1862 blev fem værdiløse gamle †*kister* nedsat på kirkegården.¹⁶

†*Kisteplader*. 1) 1734. Mette Marie Joensdatter, som begyndte sit liv i Varde 2. juli 1711, levede i en kort samling med hendes første mand, Simon Christensen til Store Heboe (sml. gravsten nr. 4), kortere med sin anden mand, hr. Povel Borrebye, medtjener i ordet for begge menigheder i Varde, nyder nu en evig samling med Gud, hendes rette herre og mand, blev moder til et barn, ved hvis liv hun nogle dage efter tilsatte sit liv. Hun endte sit liv i en kort alder 12. maj 1734 i sit 23. år.⁶

2) 1748. Povel Borrebye, sogneherre for menighederne Gudum og Fabjerg, født i Køge 1690, død i Guddum præstegård 17. maj 1748, 58 år gammel.⁶

†*Gravkrypter*. 1) O. 1642. En åben begravelse for Peder Byrgesen og hustru Anne Nielsdatter Hebo fandtes »tæt ved korsdøren«, dvs. østligt i skibets midtgang nær korbuen, dækket af gravsten nr. 2.⁹ Krypten er senest sløjfet med fjernelsen af gravstenen nogle år før 1874.³⁶

2) O. 1716. En åben begravelse for Simon Christensen til Store Hebo og hans familie blev indrettet i sakristiet i forbindelse med datteren Zidsels død 1716. Gulvet over krypten var belagt med fliser og gravsten nr. 4.⁹ Sløjfet 1865-66.¹⁶ da der blev lagt bræddegulv i sakristiet, og gravstenene herfra flyttedes uden for kirken.

**Kårde*, 1720'erne. Længde 74 cm, klingespids afbrudt. Dragtkårde med trådomviklet messingfæste, blommeformet, facetteret knap, nitteknop, afbrækket håndbøjle, to fingerbøjler af form som svungne ranker med små sideskud, parerplade. Tveægget Solingenklinge med skarp ryg, som på det nederste stykke mod fæstet går over i en hulslibning med gen-

nembrydninger.⁷⁹ Kården skal efter traditionen have tilhørt ritmester Jens Eriksen Kaas, som blev begravet fra Janderup kirke 1727.⁸⁰ 1906 blev kården, der henlå i sakristiet, udleveret til en efterkommer, ingeniør Fr. Kaas, Helsingør, som 1934 skænkede kården til Varde museum (inv. nr. 2169).⁸¹

En **spore* med jernhjul afleveredes ligeledes 1934 til Varde museum af Fr. Kaas og skal ligesom kården stamme fra Kaas' begravelse i Janderup kirke (inv. nr. 2169).

Kirkegårdsmonumenter. 1) 1800-25. »Store Heboe Beboer og Familie Begravelse af Quist«. Glat, firsidet sandstensstele, afsluttet af kugle, der hviler på tre jævnbrede, flade, omvendte keglestubbe. Indskrift med fordybet skriveskrift. Stod 1965-66 nordøst for kirken,¹³ 1982 på gravstensmuseum i kirkegårdens sydøsthjørne.

2) O. 1834. Frands Bennedsen, Skipperhuset, *24. aug. 1764, †27. sept. 1834. Sandstensstele, 87 × 53 cm, tredelt i høj sokkel, smallere midtfelt og trekantgavl, hver med rektangulært

indskriftfelt med fordybet skriveskrift, øverst navn, i midtfelt bopæl, nederst, omgivet af laurbærranke, fødsels- og dødsdag samt skriftsted (Ordsp. 10,7). På gravsted ved søndre dige ud for tårnet.

3) Støbejernskors, med trekløverafsluttede arme, ulæselig indskrift. Samme sted som 1.

†*Kirkegårdsmonumenter.* 1754⁹ var der på kirkegården 11 gravsten, heriblandt †gravsten nr. 5 og antagelig †gravsten nr. 6 samt nogle trærammer og »andre monumenter«, alle med inskriptioner.

1965-66¹³ var fire-fem gamle jernkors genopstillet i kirkegårdens nordøsthjørne. Her ud over fandtes to jernkors:

1) O. 1819. Maren Thomsen, født Bennedsen, *18. aug. 1767, †21. jan. 1819. Nordvest for kirken.

2) O. 1853. J. P. G. Jensen, sognepræst, †1853. Støbejernskors, hvis arme afsluttedes med hjertepalmet. På det høje fodstykke relief af engel med krans i sin løftede højre hånd.⁸²

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 54f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Liber daticus 1840-89. – Synsprotokol 1862ff.

NM2. *Håndskrifter.* F. Uldall: Om de danske landsbykirker VII, 1889, s. 237-45. – *Notebøger.* Søren Abildgaard X, s. 13. – *Indberetninger* ved Jacob Helms 1874 (bygning, inventar, gravminder), Kristian Due 1920 (altertavle), Harald Borre 1936 (kalkmalerier), Knud Jensen 1962 (alterbord), Lucien Hecklen 1967 (orgelfacade), Mogens Larsen 1973 (kalkmalerier, murværk), 1976 (middelalderlige skulpturer), 1978 (historisk inventar), 1980 (dørføj), Ib Enemærke Andersen 1978 (middelalderlige skulpturer), Jens Johansen 1978 (middelalderlige skulpturer), Birgit Als Hansen 1979 (fundament), Aage Sørensen 1980 (staffering), Olaf Hellvik 1981 (kalkmalerier, murværk), Ebbe Nyborg 1981 og 1984 (in-

ventar), Bent Mørkenborg 1982 (dørføj), Birgit Kurz 1982 (alterbillede), Poul Grønder-Hansen 1982 (gravminder, klokker), Richard Aas, Herlöv Thorup, Rolf Graae og Eduard Troelsgaard 1982 (diverse undersøgelser og restaureringsforslag), Elna Møller 1983 (bygning), Niels Jørgen Poulsen 1983 (bygning, kalkmalerier), Charlotte Appel 1985 (gravsten).

Tegninger og opmålinger. NM2. Tegning af døbefont og stolestade ved E. Rondahl 1896. Akvareller og kalk af altertavle ved Kristian Due 1920. Plan, snit og opstalter af bygning ved Aage Bugge 1935. Plan og snit af bygning ved Henrik Jacobsen og Karen Mølkier 1978. Opmåling af alterbord ved Birgit Als Hansen 1979. Plan, snit og opstalter af bygning ved Richard Aas og Herlöv Thorup 1979. Opmåling af alterbordsfundament ved Elna Møller 1981. Opmåling af gravsten på kirkegård ved Henrik Bendixen 1984.

Litteratur. Janderup og Billum sogne, I-III, udg. af et udvalg ved H. K. Kristensen, Knud Jensen og

Chr. Simonsen, Janderup 1979-83. – Knud Jensen: De dødes sogn, i Folk og Kultur 1975, s. 5-30. – Knud Jensen: Mursten og gravmonument, i ÅrbRibe 23, 1984, s. 73-106. -

Historisk indledning ved Michael H. Gelting, beskrivelse af bygning og kalkmalerier ved Niels Jørgen Poulsen, inventar ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler) og gravminder ved Poul Grønder-Hansen. Redaktionen afsluttet oktober 1985.

¹ Repert. 2. rk. nr. 5975 og ActaPont. IV, 3128. – Sognet nævnes først i 1911 (DaAtlas. 2. rk. IV, 191).

² Varde syssels kirkestol 1607, udg. af H. K. Kristensen i ÅrbRibe X, 1940-43.

³ Jfr. note 1.

⁴ KancBrevb. 24. febr. 1554.

⁵ Kronens Skøder III, 133.

⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. Præsteindberetning til biskop Bloch 1766 (C 4.775).

⁷ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkerøgsk. for Janderup 1842-94 (C KRB 237).

⁸ KancBrevb. 1. okt. 1629.

⁹ Pastor Jens Christian Hammers indberetning 1754, indført i Janderup-Billum liber daticus 1840-89. Ved embedet.

¹⁰ DaSagn. III, 72 og 76; IV, 425-26.

¹¹ Janderup og Billum sogne, I-III, udg. af et udvalg ved H. K. Kristensen, Knud Jensen og Chr. Simonsen. Janderup 1979-83. Bd. I, 165-71.

¹² Jfr. note 11, I, 13-14.

¹³ Jfr. Knud Jensen: De dødes sogn, i Folk og Kultur 1975, s. 9.

¹⁴ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1696-1775 (C 4.189).

¹⁵ LA Vib. Skast, Ø. og V. Horne hrdr.s provsti. Synsprotokoller 1828-91 (C 44.3-5).

¹⁶ Synsprotokol 1862ff.

¹⁷ Jfr. note 11, I, 60 og II, 366-68.

¹⁸ Jfr. Helms: Tufstenskirker I, 91 og Uldall 1889.

Synsprotokollen 1862 (note 16) beskriver byggematerialerne således: »Højkirken og korets mure består hovedsagelig yderst af hugne, indenfor af rå kampesten. Tufsten forekommer dog også, navnlig foroven i højkirkens nordlige væg, og mursten har på flere steder erstattet den oprindelige mur ...«.

¹⁹ LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger og syn 1811-15 (C 4.709).

²⁰ Uldall.

²¹ LA Vib. V. og Ø. Horne hrdr.s provsti. Kirkesyn 1892-1932 (C 44A.1).

²² Jfr. note 7 og 16.

²³ Korrespondance i NM2.

²⁴ Indberetninger ved Harald Borre 1936, Mogens Larsen 1973 og Olaf Hellvik 1981.

²⁵ Alterbordspladen er nu nedlagt som trin i korbogen.

²⁶ NM2. Opmåling ved EIM 1981.

²⁷ NM2. Kladde til indb. af Kristian Due 1920 og hans korrespondance med museet. På grund af rokokostafferingens hårdhed lod de originale farver på kridtgrund sig kun delvis afdække. Prøver gav dog et sikkert billede af den originale farvesætning, som Kr. Due har gengivet i tre akvareller. En redegørelse for tavlen istandsættelse findes i Ribe Amts Tidende 10. dec. 1920, aftrykt i Janderup og Billum Sogne (efgængt 195, DaAtlas. 2. rk. IV, 191).

²⁸ Billederne er malet på en kridtgrund, der før er strøget med en grå farve. De er malet på deres plads i tavlen. På korsfæstelsesmaleriet ses ved rovers kors og hånd i nord, at konturtegnning med farve er foretaget, før felter er opsat og malet. Notits af Kristian Due om istandsættelse af alterbilleder 1920.

^{28a} LA Vib. Ribe Bispearkiv. Regnskabsbog for Guldager Kirke 1646-63 (C KRB - 38). – Malernes hoveddata er angivet i Ole Degn: Rig og fattig i Ribe, 1981, II, 265.

²⁹ Se Erik Moltke: Nogle Malerier i Vore Kirker og deres Forbilleder samt lidt om Peder Candid. I Årb-OldkHist. 1955.

³⁰ NM2. Notits af Kristian Due om istandsættelse af alterbilleder 1920 samt restaureringsfotografier.

³¹ Jfr. noterne 6 og 9.

³² Jfr. note 27. Kristian Due karakteriserer stafferingen som meget hurtigt udført, »ret grovkornet og simpel«, og lagt direkte på de oprindelige farver. Sml. Niels Lunds stafferinger 1772-73 i Varde S. Jacob kirke, s. 898, 911.

³³ Ifølge synsprotokollen 1862f. fandt Seidelins opmåling sted 1863, hvilket ikke stemmer med malerisignaturens årstal 1858.

³⁴ Et ældre fotografi i NM2 viser en komposition med Kristus knælende nederst til venstre, vendt mod den bitre kalk i øverste højre hjørne.

³⁵ Synsprotokol 1862f. – NM2. Kristian Dues kladde til indb. 1920.

³⁶ NM2. Jacob Helms indb. 1874.

³⁷ NM2. Indb. 1978 ved Mogens Larsen og konserveringsberetning for altermaleri på lærred ved Birgit Kurz.

³⁸ Æblet ses på et fotografi fra o. 1900 i NM2.

³⁹ Indskriften er suppleret efter ældre afskrifter i DaAtlas. V, 700, præsteindb. 1766 og Helms indb. 1874 (jfr. noterne 6 og 36).

⁴⁰ Tavlen i Havetoft har fløje med relieffer af Bebudelsen, Fødslen, Kongernes Tilbedelse og Frembærelsen i Templet. Se Die Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein, Kreis Südtondern, Berlin 1939, s. 48 og fig. 93. Michael Kopischke: Spätgotische Schnitzaltäre an der Westküste Schleswig-Holsteins, Kiel 1982, s. 408f.

- ⁴¹ Synsprotokol 1862f. En undersøgelse 1978 (jfr. note 37) godtgjorde, at bemalingen 1872 var sket efter skabets reduktion, hvorved en del af dets rammeværk er blevet brugt til en tilsvarende »fodskammel« under bispefiguren, jfr. fig. 20.
- ⁴² NM2. Indb. ved Mogens Larsen 12. maj 1976 og ved Jens Johansen 31. dec. 1978.
- ⁴³ Præsteindb. 1754 (jfr. note 9). Det oplyses her videre, at der på tavlen ikke var nogen inskription at se, og at billedet af kongen var »overdraget med ganske fint lærred«(?).
- ⁴⁴ Ole Faber og Bo Bramsen: Varde Sølv. Guldsmedemestre på Varde-egnen og deres arbejde ca. 1600-1870, s. 55f., mærket EGc., samt fig. 96.
- ⁴⁵ RA. Ældre lokalarkiver. Ribe kapitel 1216-1662. Anders Sørensen Vedels regnskabsbog for Varde syssel.
- ⁴⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. V. Horne hrd. 1570-1774 (C 4.79).
- ⁴⁷ Et røgelsekar af nogenlunde samme udformning findes i Karrebæk kirke (DK. Sorø, s. 1092).
- ⁴⁸ Rgsk. (jfr. note 7). – Kirkesyn (jfr. note 21).
- ⁴⁹ DaAtlas V, s. 700. – Præsteindb. 1754 (jfr. note 9).
- ⁵⁰ NM2. Indb. ved Mogens Larsen 1978. Af den oprindelige staffering konstateredes cinnoberrødt på profilerne og grøn sølvlasur på skulpturenes dragter. 1769-stafferingen, domineret af cinnober og blåmarmorering, viste sig velbevaret, men blev dog ikke fremdraget.
- ⁵¹ NM2. Indb. ved Mogens Larsen 1978.
- ⁵² Marie Mauquoy-Hendrickx: Les estampes des Wierix, Bruxelles 1978, nr. 882.
- ⁵³ Flytningen blev foretaget 4. aug. på foranledning af Christoffer Hvas til Hennegård, kgl. befalingsmand til Ørum slot. Notitsen i dåbsbogen er citeret i præsteindb. 1754 (jfr. note 9).
- ⁵⁴ NM2. Indb. 1978 ved Mogens Larsen. Af den originale staffering konstateredes kun lidt cinnober på selve stolens lister.
- ⁵⁵ Præsteindb. 1754 (jfr. note 9) med citat af dåbsbogen 1641.
- ⁵⁶ En undersøgelse af farvelagene 1978 (jfr. note 51) viste rester af oprindelig farve på rammeværket af pultens forpanel, olivengrønt og gult.
- ⁵⁷ NM2. Jacob Helms indb. og Aage Bugges opmåling af kirken 1935.
- ⁵⁸ Jfr. Erik Skov: Skriftemål og skriftestol, i Kirkens bygning og brug, Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 118f.
- ⁵⁹ NM2. Korrespondance 1920 mellem C. A. Jensen og Kr. Due. Her findes også et fotografi af dørløjen på Store Hebo, hvor brættet med indskrift var opsat over dørkarmen.
- ⁶⁰ Synsprotokol 1862f. – Janderup og Billum sogne (jfr. note 11), bd. II, 28f. med afbildning af bøssen.
- ⁶¹ Janderup og Billum sogne (jfr. note 11), s. 28.
- ⁶² Sporene efter beslagene er nu angivet med kridt. Under ydersidens nuværende maling er konstateret en kraftig grøn, en okkergul (vistnok fra 1870-71) og herunder en sort. NM2. Indb. af Mogens Larsen 27. juni 1980 og af Bent Mørkenborg 25. jan. 1982. -
- ⁶³ Præsteindb. (jfr. noterne 6 og 9). – DaAtlas V, 701. – LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1696-1775 (C 4.189). -
- ⁶⁴ Janderup og Billum sogne (jfr. note 11), s. 45. -
- ⁶⁵ Knud Olsen: Orgelfortegn. -
- ⁶⁶ Tidligere istandsættelser er sket o. 1860 og 1836, da rigningen fornyedes af »Peter Sømmand af Bækhussek«. Dagbladet Vestkysten 11. feb. 1980. – Henningsen: Kirkeskibe Ribe, s. 360. -
- ⁶⁷ LA Vib. Auktionsprotokol Vester Horne hrd. 1798-1826 (B 82G.77). -
- ⁶⁸ Indskriften kan også opfattes som en rebus, hvor sværdet og palmegrenen indgår: »Det moment, hvoraf evigheden afhænger. Vælg dødens sværd og livets palme. Viljen trækker i den ene retning, korset i den anden«. Tolkning ved dr. phil. H. D. Schepe-lern. -
- ⁶⁹ Identifikation af hebraiske skriftsteder ved dr. teol. John Strange. -
- ⁷⁰ Indb. til biskop Bloch 1766 (jfr. note 6). Et fotografi 1905, i NM2, viser stenen på sin oprindelige plads. -
- ⁷¹ Indb. ved Mogens Larsen 1978. -
- ⁷² Jfr. DK. SJyll. s. 2769f.; Ribe domkirke nr. 42, s. 605; S. Katrine kirke nr. 6, 9 og 11, s. 790f. -
- ⁷³ Jfr. note 16 og 36. -
- ⁷⁴ Nielsen: Herredsbeskrivelse. -
- ⁷⁵ Niels Andersen døde senest 1631, hans enke først 1659. Stenen var antagelig fra o. 1630. Jfr. Janderup og Billum sogne III, 202 (note 11). -
- ⁷⁶ Den levedygtige olding skal som hundredårig have været af så stærke legemskræfter, at han slog græs på marsken »forved seks sine sønner« (note 9). -
- ⁷⁷ Janderup og Billum sogne I, 204 (note 11). I Janderup præstegård, som pastor Hammer lod ombygge 1752-64, sad tilsvarende en indskrift over stuedøren »i Muur Stene udgravet«, jfr. Knud Jensen: Mursten som gravmonument, i ÅrbRibe 23, 1984, s. 73-106, s. 102. -
- ⁷⁸ Om fundet af gravfliserne og identifikationen af de gravlagte, se Knud Jensen (note 77). Her anføres tillige flere eksempler fra Janderup sogn i tiden - o. 1797-1828 på teglsten med initialer og årstal, indsat i nyopførte huses teglmure til minde om bygherrerne. -
- ⁷⁹ Bestemmelse ved museuminspektør Kay S. Nielsen, Tøjhusmuseet. -
- ⁸⁰ Ifølge kirkebogen 31. jan. 1727. -
- ⁸¹ Jfr. korrespondance 1906 og 1934 i NM2. -
- ⁸² Beskrivelse med foto fra 1966 i Knud Jensen (note 77), fig. 8. -